

ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ

Η ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ Η ΕΠΙΠΤΩΣΗ ΣΤΗΝ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ BRAIN DRAIN

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΒΕΡΜΙΣΟΓΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Α.Μ.: 35013

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΚΑΠΛΑΝΟΓΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία έχει ως σκοπό τη μελέτη και την ανάλυση επιμέρους κλάδων της Ελληνικής οικονομίας, την περίοδο της κρίσης μέσω πινάκων και οικονομικών δεικτών δημοσιοποιημένων από επίσημους φορείς. Στη συνέχεια μελετούμε τις επιπτώσεις της κατάρρευσης της οικονομικής δραστηριότητας στην απασχόληση. Σε αυτό το μέρος της εργασίας συγκρίνουμε τα ποσοστά ανεργίας της χώρας μας με των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σαν σύνολο, κατά ηλικιακές ομάδες καθώς και κατά μορφωτικό επίπεδο.

Με αυτόν τον τρόπο ανοίγουμε το δρόμο για τη μελέτη του φαινομένου της φυγής του επιστημονικού προσωπικού από τη χώρα που είναι και το κύριο μέρος της εργασίας. Το τρίτο μέρος της εργασίας που αφορά το Brain Drain αναλύει αρχικά σε θεωρητική βάση το φαινόμενο και στη συνέχεια εστιάζεται η προσοχή μας στην κατάσταση που βιώνει η χώρα μας τα τελευταία χρόνια. Ο αναγνώστης θα βρει πίνακες από ποιοτικά χαρακτηριστικά που δημοσιοποιήθηκαν από άλλες δειγματοληπτικές έρευνες και στη συνέχεια, αποτυπώνονται τα αποτελέσματα τις προσωπικής μου έρευνας συνδυάζοντας στοιχεία από διαφορετικές, επίσημες κρατικές πηγές και καταλήγουμε στο αποτέλεσμα εκτίμησης του ποσοστού φυγής επιστημονικού προσωπικού.

Το τέταρτο μέρος επιχειρεί να κοστολογήσει το ύψος των κονδυλίων που το κράτος δαπάνησε για την επιμόρφωση τους και εν τέλει τα οφέλη κατέληξαν να τα απολαμβάνουν οι χώρες υποδοχής.

Το τελευταίο μέρος, αποτελείται από τα συμπεράσματα και τις προτάσεις πολιτικής για την ανάσχεση του φαινομένου που προκύπτουν από τη συνολική μελέτη της εργασίας.

Summary

The following thesis aims to study and analyze sectors of the Greek economy individually during the crises period with official published data. Furthermore, we study the results of the crises on the levels of employment while comparing them with other European countries in addition to the levels of tertiary education.

Regarding the above, we manage to find the way in order to study the Brain Drain phenomenon which is the main part of this study. We begin the third part with the theoretical analysis and afterwards we focus to the situation that our country faces the recent years. The reader will find tables of qualitative features from other sampling researches, subsequently, we present the results of my personal research while combining data from two different official governmental sources in order to reach to an estimation about the size of this loss of scientific workforce.

The fourth part, tries to calculate the governmental cost of educating this workforce that finally decides to work abroad.

Finally the last part, is constituted by the conclusion and the policy proposals in order to moderate the problem.

Περιεχόμενα

❖ Εισαγωγή.....	2
❖ Κεφάλαιο 1 Η κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας.....	6
❖ Κεφάλαιο 2 Απασχόληση.....	15
❖ Κεφάλαιο 3 Brain drain.....	23
❖ Κεφάλαιο 4 Υπολογισμός κόστους του φαινομένου.....	36
❖ Κεφάλαιο 5 Συμπεράσματα & προτάσεις πολιτικής.....	42
❖ Βιβλιογραφία.....	45

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της διπλωματικής εργασίας του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών, επέλεξα να μελετήσω το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού προσωπικού στο εξωτερικό, κοινώς γνωστό ως Brain drain. Το πρόβλημα αυτό αγγίζει το βαθύτερα αναπτυξιακό πρόβλημα της χώρας μας που εδώ και πολλά χρόνια στηριζόταν σε λάθος μοντέλο. Το ακολουθούμενο ως τώρα αναπτυξιακό πρότυπο της χώρας βασιζόταν στην ανταγωνιστικότητα προϊόντων και υπηρεσιών με βάση τη φθηνή εργασία, ενώ κανονικά θα έπρεπε να στραφεί προς την αντίθετη κατεύθυνση, αυτή της γνώσης και ποιότητας. Η Ελλάδα πριν την κρίση συγκαταλεγόταν στις ανεπτυγμένες χώρες με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ενώ ταυτόχρονα, παρουσίαζε υστέρηση στην καινοτομία και στην ανταγωνιστικότητα. Παράλληλα η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζεται από μια σειρά σημαντικών δομικών προβλημάτων, όπως το μέγεθος της παραοικονομίας, ο υπερμεγέθης και δομικά αδύναμος αγροτικός τομέας, ενώ η παραγωγική δραστηριότητα βασίζεται σε μια πληθώρα μικρών επιχειρήσεων σε παραδοσιακούς τομείς και χαρακτηρίζεται από χαμηλή «δομική ανταγωνιστικότητα»¹. Το θέμα αυτό απασχολεί ολοένα και περισσότερους ερευνητές καθώς η χώρα μας διανύοντας μια περίοδο παρατεταμένης ύφεσης, αντιμετωπίζει μια φάση μετανάστευσης του εργατικού δυναμικού της, τόσο μεγάλη σε έκταση, που μπορεί να συγκριθεί μόνο με αυτές των περιόδων 1903 – 1917 και 1960 – 1972. Σε όλες τις μεταναστευτικές φάσεις που γνώρισε η χώρα, οι λόγοι ήταν κυρίως οικονομικοί εκτός από τη δεύτερη που οφειλόταν πρωτίστως σε πολιτικούς λόγους. Με βάση την απογραφή του 2011 η κινητικότητα των Ελλήνων υψηλού μορφωτικού επιπέδου δεν θεωρείτο μεγάλη. Οι ικανοποιητικές αμοιβές, το χαμηλό ποσοστό ανεργίας των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, η εύρεση εργασίας στο δημόσιο τομέα και τα ευεργετικά αποτελέσματα του κράτους πρόνοιας, λειτουργούσαν ανασταλτικά για τη διαρροή του επιστημονικά καταρτισμένου εργατικού δυναμικού μέχρι το 2010. Η εικόνα άλλαξε δραματικά μετά, καθώς η φυγή λειτούργησε ως αντίδραση στην εκτόξευση της ανεργίας. Η έκταση του φαινομένου δεν είναι εφικτό να υπολογιστεί με ακρίβεια και όλες οι μέχρι στιγμής έρευνες που έχουν μελετήσει το φαινόμενο στηρίζονται σε δειγματοληπτικά ερωτηματολόγια και δεν δίνουν απαραίτητως ρεαλιστικά αποτελέσματα. Επιπρόσθετα το φαινόμενο μεταλλάσσεται και εξελίσσεται με την πάροδο του χρόνου, καθώς είναι προφανές πως οι ροές αυξάνονται μιας και ενώ αρχικά κάποιοι που μπορεί να υπήρξαν διστακτικοί απέναντι σε αυτό το βήμα εν τέλει να επηρεάστηκαν από τον εξωραϊσμό της εκεί κατάστασης από φίλους ή γνωστούς που τόλμησαν να κάνουν την κίνηση να μεταναστεύσουν, οι οποίοι τείνουν να αναφέρουν κυρίως τα θετικά και να αποσιωπούν τα αρνητικά. Επίσης η συνεχιζόμενη αστάθεια της χώρας τόσο στην οικονομία όσο και στη πολιτική, επηρεάζει ολοένα και περισσότερους κλάδους της οικονομίας. Αυτό πρακτικά σημαίνει πως ενώ στο ξέσπασμα της κρίσης οι συνέπειες να επικεντρωνόντουσαν σε ένα περιορισμένο αριθμό κλάδων, η αδρανής αντιμετώπιση επέφερε μετάσταση της ασθένειας σε γειτονικούς κλάδους.

Η παρούσα μελέτη θεωρώ πως έχει να προσφέρει μια μεθοδολογία έρευνας η οποία δεν έχει υιοθετηθεί από τους ερευνητές μέχρι τώρα και ενδεχομένως θα οδηγήσει σε μια πιο λογική εκτίμηση του επιστημονικού πληθυσμού που έχει μεταναστεύσει τα τελευταία χρόνια λόγω της κρίσης. Η μεθοδολογία στηρίζεται στην ακολουθία των βημάτων που θα πρέπει κάποιος να διανύσει, στο δρόμο του για να εργαστεί σε χώρα του εξωτερικού.

Ωστόσο, για να καταλήξουμε στα επιθυμητά αποτελέσματα, θα πρέπει να ακολουθήσουμε συγκεκριμένα βήματα. Στο κεφάλαιο 1, θα παρουσιάσουμε τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης στη χώρα και συγκεκριμένα σε ορισμένους βασικούς κλάδους της οικονομίας που έχουν πληγεί περισσότερο και έχουν ανάγκη από εξειδικευμένο προσωπικό υψηλής μόρφωσης. Κατά κύριο λόγο, θα εξεταστούν κλάδοι οι οποίοι έχουν την μεγαλύτερη ροπή προς μετανάστευση. Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη μελέτη της απασχόλησης, όπου αφιερώνεται το κεφάλαιο 2, ώστε να εξετάσουμε το πώς έχει επηρεαστεί από την κρίση και θα αναλύσουμε την ανεργία κατά ηλικιακές ομάδες και κατά επίπεδο μόρφωσης, ώστε να αποδείξουμε ότι οι υψηλότερα μορφωμένοι και ηλικιακά νεότεροι με τις λιγότερες υποχρεώσεις, είναι αυτοί που παίρνουν ευκολότερα την απόφαση να εργαστούν στο εξωτερικό.

Αφού μελετηθούν οι παραπάνω παράγοντες που θεωρούνται και οι σημαντικότεροι για τη μετανάστευση, θα μελετηθεί το φαινόμενο της διαρροής επιστημονικού προσωπικού, στο κεφάλαιο 3. Αρχικά θα εκθέσουμε το θεωρητικό υπόβαθρο του φαινομένου, καθώς επίσης και τα σημαντικότερα ευρήματα της πολυετούς έρευνας του Λαμπριανίδη (2011). Στη συνέχεια θα προχωρήσουμε στη δική μας εκτίμηση της έκτασης του υπό μελέτη φαινομένου, στηριζόμενοι σε δεδομένα που συλλέξαμε από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού και την Γενική Διεύθυνση Εσωτερικής Λειτουργίας της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Αττικής³, προβαίνοντας σε επιπλέον υποθέσεις, όπου τα δεδομένα δεν επαρκούν.

Στη συνέχεια, στο 4^ο κεφάλαιο, γίνεται προσπάθεια να υπολογιστεί το ύψος της κρατικής δαπάνης⁴ για την επιμόρφωση των επιστημόνων, οι οποίοι επέλεξαν να αναζητήσουν εργασία σε ξένη χώρα, στηριζόμενοι σε στοιχεία από την έκθεση της Αρχής Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση (2011), Κόστος Λειτουργίας των Πανεπιστημίων. Το ύψος των εθνικών δαπανών για την παιδεία συχνά θεωρείται ως ο πλέον προσδιοριστικός παράγοντας του επιπέδου εκπαίδευσης, συνεπώς και του σχηματισμού ανθρώπινου κεφαλαίου, που αποτελεί κρίσιμο ερμηνευτικό παράγοντα του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης. Η κυρίαρχη θεωρία οικονομικής ανάπτυξης ισχυρίζεται πως οι φτωχές αναπτυσσόμενες οικονομίες, μπορούν μέσω της επένδυσης στο ανθρώπινο δυναμικό να επιταχύνουν την αναπτυξιακή τους διαδικασία. Για το λόγο αυτό θεωρείται χρήσιμος ο υπολογισμός της παραπάνω δαπάνης, καθώς πρόκειται για επένδυση της χώρας μας που δεν καρπώνεται τα οφέλη.

2. Λόης Λαμπριανίδης, (2008) & (2011).

3. Αναλυτικά η εργασία περιλαμβάνει στοιχεία που έχουν συλλεχθεί από:

Την Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού,

Την Γενική Διεύθυνση Εσωτερικής Λειτουργίας της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Αττικής,

Την Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό δελτίο, τεύχος 43, Ιούλιος 2016.

Στο τέλος καταλήγουμε στα συμπεράσματα των εκτιμήσεων μας και προτείνονται προτάσεις πολιτικής, για την εξομάλυνση του φαινομένου καθώς οι συνέπειες του ακόμα δεν είναι ορατές, αλλά στο μέλλον διαφαίνεται ότι θα αποτελέσει σημαντικό πρόβλημα για την οικονομία της χώρας. Επιπρόσθετα, στο κεφάλαιο αυτό θα προταθούν ιδέες για την καλύτερη παρατήρηση του υπό μελέτη φαινομένου, ώστε να μπορούν οι αρμόδιες αρχές να δίνουν επίσημα στοιχεία και να μην υπάρχουν αποκλίσεις μεταξύ των ερευνών.

Κεφάλαιο 1

Η κατάρρευση της οικονομικής δραστηριότητας

Η διεθνής οικονομική κρίση εμφανίστηκε με χρονική υστέρηση στη χώρα μας, αλλά τα αποτελέσματα της ήταν εντονότερα στην Ελλάδα από οπουδήποτε αλλού. Ως εκ τούτου διανύουμε από το 2008 μία μακρά περίοδο εκτεταμένης ύφεσης, με καταστροφικές συνέπειες τόσο για την οικονομία, όσο και για τη κοινωνία. Στο σημείο αυτό θα εξετάσουμε για την περίοδο 2010 – 2015 την πορεία του ΑΕΠ της χώρας μας και την δραστηριότητα σε επιμέρους κλάδους της ελληνικής οικονομίας με στόχο να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την απασχόληση και την μετανάστευση του εργατικού δυναμικού. Οι κλάδοι που μελετώνται παρακάτω δεν έχουν επιλεγεί στην τύχη, αλλά είναι τομείς της οικονομίας που απασχολούν μεγάλο μέρος του πληθυσμού και στους περισσότερους από αυτούς απαιτείται προσωπικό υψηλού μορφωτικού επιπέδου.

Ο πίνακας που ακολουθεί απεικονίζει την πορεία του ελληνικού ΑΕΠ, παίρνοντας ως έτος βάσης το 2010 (100).

Πίνακας 1.

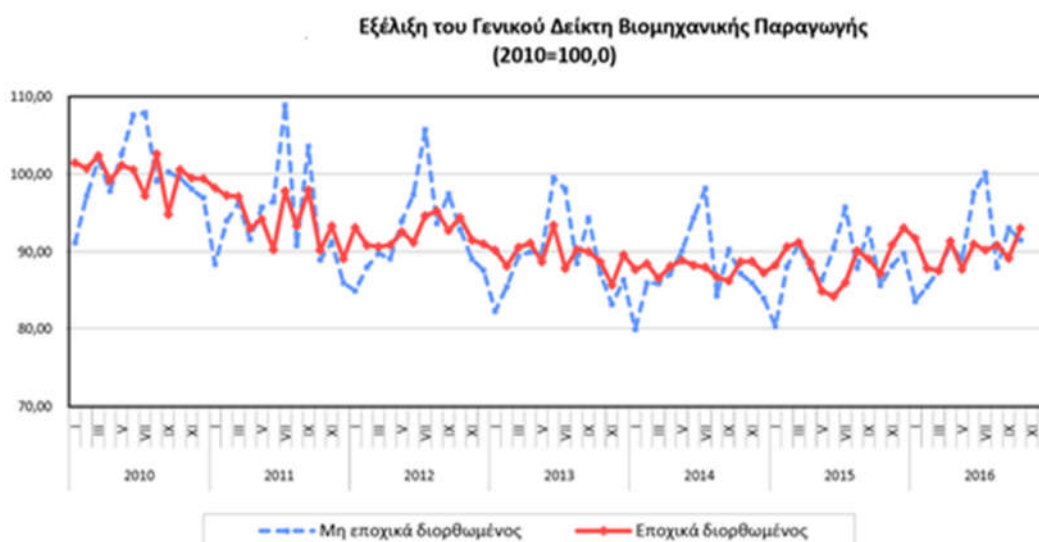
2010	2011	2012	2013	2014	2015
100.0	90.9	84.2	81.5	81.8	81.6

Πηγή: Eurostat.

Σε αυτή τη περίοδο βλέπουμε πως το ΑΕΠ έχει μειωθεί κατά 18,4% και αν συνυπολογιστεί ότι το 2008 ήταν στις 110,6 μονάδες με έτος βάσης το 2010, τότε η διαχρονική του πτώση αγγίζει το 29%.

Αρχικά θα δούμε την πορεία του δείκτη βιομηχανικής παραγωγής, παίρνοντας ως έτος βάσης το 2010 (100).

Γράφημα 1.

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (Δελτίο Τύπου, Δεκέμβριος 2016)

Από το 2010 στο 2015 παρατηρείται πτώση της δραστηριότητας κατά 11,37% στις 88,63 μονάδες. Ο δείκτης αυτός δείχνει την εξέλιξη της προστιθέμενης αξίας κόστους συντελεστών παραγωγής, σε σταθερές τιμές, καλύπτοντας όλους τους τομείς της βιομηχανίας

(ορυχεία & μεταλλεία, μεταποίηση, ηλεκτρικό ρεύμα, υπηρεσίες επεξεργασίας και παροχής νερού), τις κύριες ομάδες βιομηχανικών κλάδων, όλα τα επίπεδα κλάδων οικονομικών δραστηριοτήτων, καθώς και τα παραγόμενα προϊόντα. Τα στοιχεία συγκεντρώνονται από δείγμα 1.338 επιχειρήσεων. Τα ερευνώμενα προϊόντα ανέρχονται σε 354 και η μέτρηση τους γίνεται είτε σε φυσικές μονάδες παραγωγής ή σε αξία παραγωγής ή σε αξία πωλήσεων, ανάλογα με τις προδιαγραφές για κάθε κλάδο οικονομικής δραστηριότητας.

Στον πίνακα 2 παρατηρούμε το πώς μεταβάλλονται οι επιχειρηματικές προσδοκίες για το χρονικό διάστημα 2011-2015. Αν και ο δείκτης αυτός είναι αναθεωρημένος με βάση την περίοδο 1996-2006 και ως εκ τούτου είναι σταθερά χαμηλότερος από αυτόν της παραγωγής, ωστόσο όμως η τάση του ταυτίζεται με την πορεία του παραγωγικού δείκτη.

Πίνακας 2.

ΔΕΙΚΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ (ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ)
INDEX OF BUSINESS EXPECTATIONS IN MANUFACTURING

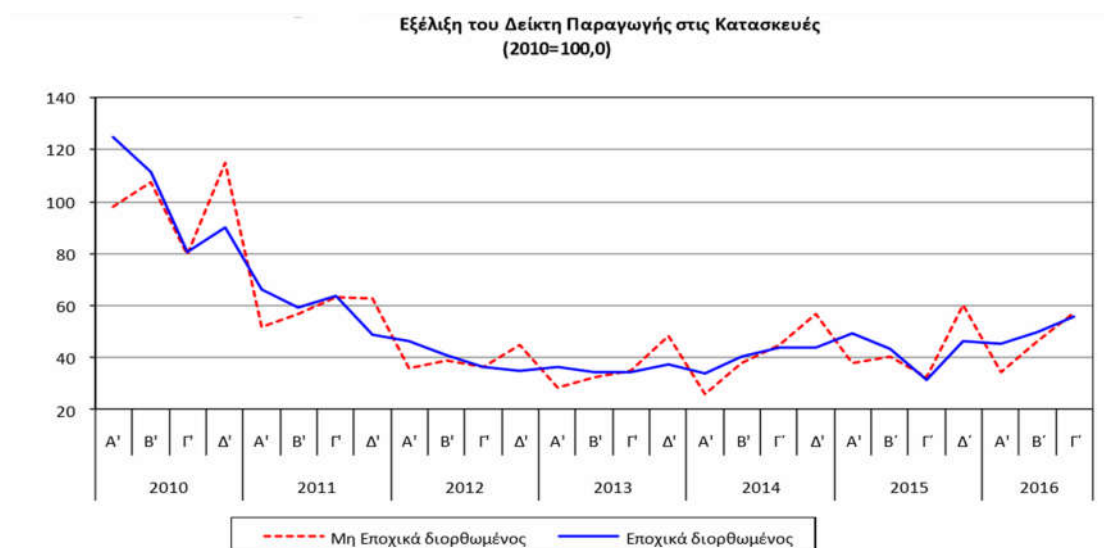
Περίοδος Period	Επιχειρηματικές προσδοκίες / Business expectations			
	Δείκτης (1) Index (1) 1996-2006=100	(%) Μεταβολή / Change		
		Προηγούμενου έτους	Σωρευτικής περιόδου	Κινητού μέσου 12 μηνών
		Previous year	Cumulative period	12-month moving average
2011	76,9	1,4	---	---
2012	77,2	0,4	---	---
2013	87,8	13,7	---	---
2014	94,6	7,7	---	---
2015	81,9	-13,4	---	---

Πηγή: IOBE

(1) Αναθεωρημένος δείκτης με βάση την περίοδο 1996-2006

Ο επόμενος δείκτης που θα αναλύσουμε είναι ο δείκτης παραγωγής στις κατασκευές, όπου όπως και προηγουμένως θα θέσουμε ως έτος βάσης το 2010. Στο παρακάτω γράφημα θα δούμε την εξέλιξη του εποχικά και μη εποχικά διορθωμένου δείκτη.

Γράφημα 2.

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (Δελτίο Τύπου, Δεκέμβριος 2016)

Η πτώση του δείκτη παραγωγής στις κατασκευές είναι θεαματική και απότομη, παρόλα αυτά παρατηρείται αισθητή αύξηση από τα μέσα του 2014. Στον πίνακα 2 θα δούμε την εξέλιξη του αναλυτικά κατά έτος.

Πίνακας 3.

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Γενικός δείκτης παραγωγής στις κατασκευές	100	58,68	39,05	35,85	41,4	42,67
Ετήσια % μεταβολή		-41,3	-33,4	-8,2	15,5	3,1
Δείκτης παραγωγής οικοδομικών έργων	100	57,41	37,63	31,11	31,00	34,89
Ετήσια % μεταβολή		-42,6	-34,5	-17,3	-0,3	12,5
Δείκτης παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού	100	60,21	40,78	41,57	53,93	52,06
Ετήσια % μεταβολή		-39,8	-32,3	1,9	29,7	-3,5

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (Δελτίο Τύπου, Δεκέμβριος 2016)

Είναι εμφανές ότι στο διάστημα 2010 – 2015 ο γενικός δείκτης παραγωγής στις κατασκευές σημειώνει πτώση 57,33%, ενώ ο δείκτης παραγωγής οικοδομικών έργων κατρακυλά κατά 65,11% και ο δείκτης παραγωγής έργων πολιτικού μηχανικού μειώνεται κατά 47,94%. Ο δείκτης αυτός κατασκευάζεται με σκοπό να συγκριθεί το μέγεθος (όγκος) της εκάστοτε τρέχουσας παραγωγής στους κλάδους κτηρίων – έργων πολιτικού μηχανικού, προς την αντίστοιχη παραγωγή μιας δεδομένης σταθερής περιόδου, η οποία λαμβάνεται ως βάση. Στα κτήρια περιλαμβάνονται οι μονοκατοικίες, διπλοκατοικίες, πολυκατοικίες, ξενοδοχεία, κτήρια γραφείων, βιομηχανικά και εμπορικά κτήρια, κτήρια δημόσιων θεαμάτων, εκπαιδευτήρια, νοσοκομεία και λοιπά οικιστικά κτήρια. Στα έργα πολιτικού μηχανικού περιλαμβάνονται οι αυτοκινητόδρομοι, οδοί, αεροδρόμια, αθλητικές εγκαταστάσεις, γέφυρες, σήραγγες, υπόγειες διαβάσεις, αγωγοί μεταφοράς πετρελαίου και φυσικού αερίου, δίκτυα παραγωγής και διανομής ρεύματος, δίκτυα τηλεπικοινωνιών, υδραυλικά και λιμενικά έργα, κ.α. Η μονάδα δειγματοληψίας για τη συλλογή των στοιχείων της έρευνας είναι η επιχείρηση. Το μέγεθος του δείγματος των ερευνώμενων επιχειρήσεων ανέρχεται σε 274 επιχειρήσεις, οι οποίες εμφανίζουν ετήσιο κύκλο εργασιών μεγαλύτερο ή ίσο των 4 εκατ. ευρώ, σύμφωνα με τα στοιχεία τόσο του Μητρώου Επιχειρήσεων της ΕΛΣΤΑΤ, όσο και της ετήσιας Έρευνας Κατασκευών, έτους 2010. Η κάλυψη σε κύκλο εργασιών των προαναφερόμενων επιχειρήσεων υπερβαίνει το 40% του συνολικού κύκλου εργασιών κατά το έτος 2010.

Αντίστοιχα εξάγεται και ο δείκτης επιχειρηματικών προσδοκιών στις κατασκευές όπου είναι ολοφάνερη η απαισιοδοξία του επιχειρηματικού κόσμου για την εξέλιξη του κατασκευαστικού τομέα στη χώρα. Παρόλα αυτά βλέπουμε ότι οι προσδοκίες προεξοφλούν την πορεία του δείκτη παραγωγής στις κατασκευές και παίρνουν θετικό πρόσημο στη στήλη των ποσοστιαίων μεταβολών από το προηγούμενο έτος από το 2012 σημειώνοντας θεαματική άνοδο, ενώ για το 2015 σημειώνεται εκ νέου, αξιοσημείωτη πτώση.

Πίνακας 4.

ΔΕΙΚΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΣΤΙΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ
INDEX OF BUSINESS EXPECTATIONS IN CONSTRUCTION

Περίοδος Period	Επιχειρηματικές προσδοκίες / Business expectations			
	Δείκτης (1) Index (1) 1996-2006=100	(%) Μεταβολή / Change		
		Προηγούμενου έτους Previous year	Σωρευτικής περιόδου Cumulative period	Κινητού μέσου 12 μηνών 12-month moving average
2011	34,2	-27,8	---	---
2012	43,2	26,1	---	---
2013	65,0	50,6	---	---
2014	80,4	23,7	---	---
2015	56,4	-29,9	---	---

Πηγή: IOBE

(1) Αναθεωρημένος δείκτης με βάση την περίοδο 1996-2006

Ενδεικτικό δείγμα της δεινής κατάστασης που έχει περιέλθει η οικονομία αντικατοπτρίζεται από τον πίνακα 5, όπου υπολογίζεται ο δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο στο σύνολο του, καθώς επίσης και στους επιμέρους τομείς που τον αποτελούν για το ανάλογο χρονικό διάστημα.

Πίνακας 5.

Δείκτης Όγκου στο Λιανικό Εμπόριο: 2010-2015 ^{1,2,3}												
Έτος βάσης: 2010=100,0												
Σύνολο Χώρας												
Έτη	Γενικός Δείκτης	Γεν.Δείκτης (εκτός καυσίμων - λιπαντικών) ³	Καταστήματα ειδών διατροφής	Λοιπά καταστήματα	Μεγάλα καί/τα τροφίμων	Πολυκαταστήματα	Καύσιμα & λιπαντικά αυτοκινήτων	Τρόφιμα Ποτά Καπνός	Φαρμακευτικά-Καλλυντικά	Ένδυση Υπόδηση	Έπιπλα ΗΛ-είδη-οικ. εξοπλισμός	Βιβλία Χαρτικά Λοιπά είδη
Μέσοι επίσημοι δείκτες												
2010	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
2011	89.8	91.3	94.0	88.0	96.5	102.5	83.6	85.1	91.0	81.2	84.3	94.8
2012	78.9	80.6	85.6	74.6	88.9	97.7	71.1	73.5	79.5	64.4	70.6	83.3
2013	72.5	73.8	77.8	68.9	80.4	86.3	67.3	71.5	68.9	63.0	66.2	83.2
2014	72.2	73.3	78.2	68.0	81.2	82.5	68.1	67.6	67.7	66.4	65.3	89.0
2015	71.2	72.9	76.5	69.3	79.8	79.8	67.0	65.4	67.4	71.7	62.8	95.3

[1] Ο Δείκτης Όγκου στο Λιανικό Εμπόριο, αναθεωρήθηκε με έτος βάσης 2010=100,0 Κανονισμός (ΕΚ) του Συμβουλίου 1165/98.

[2] Εφαρμόζεται η στατιστική ταξινόμηση των οικονομικών δραστηριοτήτων NACE Rev.2 (Κανον.(ΕΚ)1893/2006).

[3] Ο δείκτης υπολογίζεται για λόγους συγκρισιμότητας με τις προηγούμενες χρονοσειρές οι οποίες καταρτιζόνταν χωρίς τα καύσιμα.

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Η μεγαλύτερη πτώση σημειώνεται στον κλάδο των επίπλων, ηλεκτρικών ειδών και οικιακού εξοπλισμού, ως απόρροια της ραγδαίας πτώσης των κατασκευών. Ο γενικός δείκτης όγκου στο λιανικό εμπόριο μειώνεται κάθε χρόνο για όλη την περίοδο που μελετούμε, όμως η πτώση του φθίνει διαρκώς. Από τον πίνακα 5 γίνεται φανερή η μεγάλη και συνεχής μείωση της ζήτησης και της καταναλωτικής δαπάνης των πολιτών, καθώς βρίσκεται σε πλήρη

αντιστοιχία με τη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος και την πορεία της ανεργίας που θα εξεταστεί στη συνέχεια.

Ο πίνακας 6 αποτυπώνει τις επιχειρηματικές προσδοκίες στο λιανικό εμπόριο, όπου γίνεται φανερό πως ενώ αρχικά οι προσδοκίες είναι απαισιόδοξες, το 2013 η ψυχολογία αλλάζει και γίνονται θετικές, μέχρι το 2015 όπου γίνονται πάλι απαισιόδοξες.

Πίνακας 6.

**ΔΕΙΚΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΔΟΚΙΩΝ ΣΤΟ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ
INDEX OF BUSINESS EXPECTATIONS IN RETAIL TRADE**

Περίοδος Period	Επιχειρηματικές προσδοκίες / Business expectations			
	Δείκτης (1) Index (1) 1996-2006=100	(%) Μεταβολή / Change		
		Προηγούμενου έτους Previous year	Σωρευτικής περιόδου Cumulative period	Κινητού μέσου 12 μηνών 12-month moving average
2011	58,9	-0,5	---	---
2012	57,1	-3,1	---	---
2013	70,1	22,9	---	---
2014	89,1	27,1	---	---
2015	81,0	-9,1	---	---

Πηγή: IOBE

(1) Αναθεωρημένος δείκτης με βάση την περίοδο 1996-2006

Αναμφίβολα, δεν αντικατοπτρίζει κάτι καλύτερα την οικονομία μιας χώρας από την πορεία του χρηματιστηρίου της. Οι αγορές κεφαλαίου λειτουργούν ως προεξοφλητικοί μηχανισμοί στα γεγονότα που πρόκειται να συμβούν με τον πιο αντικειμενικό τρόπο, αντιστοίχως λοιπόν και η πορεία του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών για την περίοδο αυτή έχει ως εξής:

Γράφημα 3.

Πηγή: <http://www.capital.gr/finance/chart/history/%CE%93%CE%94?symbols=%CE%93%CE%94&type=history&interval=all>

Ο Γενικός Δείκτης του Χ.Α.Α. τον Ιανουάριο του 2010, έφτασε τις 2.276,25 μονάδες όταν τον Δεκέμβριο του 2015 έκλεινε στις 621,413 μονάδες, σημειώνοντας απώλειες 72,7%, γεγονός που συνδέεται με την πολιτική αστάθεια της χώρας, καθώς επίσης και με την ανασφάλεια των επενδυτών εξαιτίας της οικονομικής αβεβαιότητας.

Τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα της χώρας την ίδια περίοδο υπέστησαν τις μεγαλύτερες απώλειες σε σύγκριση με οποιονδήποτε άλλο κλάδο της οικονομίας. Χαρακτηριστικός είναι ο πίνακας 7 που αντιπαραθέτει διαχρονικά τους δείκτες του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών, των τραπεζών και των βιομηχανικών προϊόντων και υπηρεσιών.

ΔΕΙΚΤΕΣ ΜΕΤΟΧΩΝ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (1)
ATHEX SHARE INDICES (1)

Τέλος Περίοδου End of Period	Γενικός Δείκτης ΧΑ (2) ATHEX Composite Index (2)				Τραπεζών (3) Banks (3)				Βιομηχανικά Προϊόντα και Υπηρεσίες (4) Industrial goods and services (4)			
	(%) Μεταβολή / Change				(%) Μεταβολή / Change				(%) Μεταβολή / Change			
	Δεκεμβρίου December	Προηγούμεν. έτος Previous year	Προηγούμεν. περίοδος Previous period		Δεκεμβρίου December	Προηγούμεν. έτος Previous year	Προηγούμεν. περίοδος Previous period		Δεκεμβρίου December	Προηγούμεν. έτος Previous year	Προηγούμεν. περίοδος Previous period	
2011	680	-51,9	-51,9	-51,9	2629	-79,0	-79,0	-79,0	2394	-28,9	-28,9	-28,9
2012	908	33,4	33,4	33,4	2263	-13,9	-13,9	-13,9	3251	35,8	35,8	35,8
2013	1163	28,1	28,1	28,1	1799	-20,5	-20,5	-20,5	3245	-0,2	-0,2	-0,2
2014	826	-28,9	-28,9	-28,9	962	-46,5	-46,5	-46,5	1954	-39,8	-39,8	-39,8
2015	631	-23,6	-23,6	-23,6	59	-93,9	-93,9	-93,9	1825	-6,6	-6,6	-6,6

Πηγή: Χρηματιστήριο Αθηνών (ΧΑ) / Source: Athens Exchange (ATHEX).

(1) Από τον Ιανουάριο 2006 εφαρμόζεται η διεθνώς αναγνωρισμένη κλαδική κατάταξη FTSE Dow Jones industry Classification Benchmark (ICB) στο Χρηματιστήριο Αθηνών / Since January 2006, the internationally known sector classification FTSE Dow Jones industry Classification Benchmark (ICB) is applied in Athens.

(2) Βάση Δείκτη 31.12.1980=100 Μονάδες / Index Base: 31.12.1980=100 Units

(3) Βάση Δείκτη 30.12.2005=50000 Μονάδες / Index Base: 30.12.2005=50000 Units.

(4) Βάση Δείκτη 30.12.2005=5000 Μονάδες / Index Base: 30.12.2005=5000 Units.

Πίνακας 7.

Η μείωση του δείκτη των τραπεζών είναι πραγματικά ασύλληπτη. Η αξία των πιστωτικών ιδρυμάτων απαξιώθηκε πλήρως και χρειάστηκε να γίνουν τρεις ανακεφαλαιοποιήσεις σε πολύ μικρό διάστημα ώστε να σωθούν. Οι απώλειες του δείκτη φτάνουν περίπου στο 98% και όπως ήταν φυσικό, στο διάστημα αυτό πλήθος τραπεζών τέθηκαν σε διαδικασία εκκαθάρισης και συγχωνευτήκαν ή εξαγοράστηκαν από μεγάλα τραπεζικά ιδρύματα. Ο παρακάτω πίνακας απεικονίζει το πλήθος των ιδρυμάτων που δραστηριοποιούνται στην Ελλάδα καθώς επίσης και το σύνολο των υπαλλήλων που εργάζονται σε αυτά.

Πίνακας 8.

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Πλήθος Ιδρυμάτων	26	26	22	13	13	12
Αριθμός Υπαλλήλων	59.967	56.042	54.745	50.167	44.332	44.402

Πηγή: Ένωση Ελληνικών Τραπεζών

Στο διάστημα λοιπόν αυτό, 14 χρηματοπιστωτικά ιδρύματα διέκοψαν τη λειτουργία τους και ο κλάδος, του οποίου το προσωπικό είναι υψηλού μορφωτικού επιπέδου, πλέον απασχολεί σχεδόν 15.500 λιγότερους εργαζομένους (απώλειες περίπου 26%). Τον Ιούλιο του 2010 ιδρύθηκε το Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (ΤΧΣ), ως νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, με σκοπό να «συμβάλει στη διατήρηση της σταθερότητας του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, για χάρη του δημοσίου συμφέροντος». Το ταμείο ενισχύθηκε από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) με 50 δισεκατομμύρια ευρώ για την ανακεφαλαιοποίηση των τραπεζών στην Ελλάδα. Την άνοιξη του 2013, το ΤΧΣ από κοινού με την Τράπεζα της Ελλάδος, οδήγησαν στη συγχώνευση των δέκα ελληνικών τραπεζών σε τέσσερις «συστημικές» τράπεζες. Το τελευταίο πλήγμα που δέχθηκε ο τραπεζικός κλάδος ήταν τον Ιούνιο του 2015 όπου επιβλήθηκαν περιορισμοί στην κίνηση κεφαλαίων και των τραπεζικών συναλλαγών καθώς επίσης και τραπεζική αργία για μία εβδομάδα.

Με βάση τα όσα είδαμε παραπάνω, είναι χρήσιμο να γίνει μια σύγκριση των μεγεθών της Ελλάδος με την υπόλοιπη Ευρώπη. Ο παρακάτω πίνακας συγκεντρώνει στην ίδια χρονική περίοδο, τους δείκτες οικονομικού κλίματος των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, των χωρών της ευρωζώνης και της Ελλάδος.

Πίνακας 9.

ΔΕΙΚΤΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΛΙΜΑΤΟΣ (ΔΟΚ) ΣΤΗΝ ΕΕ, ΣΤΗ ΖΩΝΗ ΤΟΥ ΕΥΡΩ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1)
ECONOMIC SENTIMENT INDICATORS (ESI) FOR THE EU, THE EURO AREA AND GREECE (1)

Περίοδος Period	Δείκτης/Index 1990-2011=100		
	Ευρωπαϊκή Ένωση (2) European Union (2)	Ζώνη ευρώ (2),(3) Euro area (2),(3)	Ελλάδα (2) Greece (2)
2011	101,1	102,2	81,3
2012	90,3	90,2	80,6
2013	95,3	93,5	91,2
2014	104,6	101,5	100,0
2015	106,2	104,2	89,4

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, „Business and Consumer Survey Results./Source: European Commission, Business and Consumer Survey Results.

(1)Υπολογίζονται με βάση τους ακόλουθους δείκτες προσοδίων της βιομηχανίας, των καταναλωτών, του λιανικού εμπορίου, των υπηρεσιών και των καταναλωτών./They are composed of the industrial confidence indicator, the construction confidence indicator, the retail trade confidence indicator, the services confidence indicator and the consumer confidence.

(2) Από το Φεβρουάριο του 2011 τα στοιχεία των ερευνών στις επιχειρήσεις ταξινομούνται αποκλειστικά με βάση την αναθεωρημένη Ονοματολογία των Οικονομικών Δραστηριοτήτων (NACE Rev.2)./ Since February 2011 business surveys data are classified exclusively in accordance with the updated version of Nomenclature of Economic Activities (NACE Rev.2).

(3) Από τον Ιανουάριο του 2011 στη ζώνη του ευρώ περιλαμβάνεται η Εσθονία./ Since January 2011 Euro area includes Estonia.

Είναι φανερό η απόκλιση του δείκτη της χώρας μας από τους αντίστοιχους της Ε.Ε. και της ζώνης του ευρώ μέχρι και το 2012, όμως μετέπειτα γίνεται μια μεγάλη προσπάθεια σύγκλισης για 2 χρόνια όπου οι δείκτες πλέον σχεδόν ταυτίζονται, για να φτάσουμε στο 2015 όπου οι διαφορές μεγαλώνει εκ νέου αισθητά.

Στον πίνακα 10 αναλύεται ο δείκτης οικονομικού κλίματος για την Ελλάδα στους επιμέρους δείκτες που τον αποτελούν, όπου είναι ολοφάνερη η απαισιοδοξία του κοινού για την κατάσταση που επικρατεί.

Πίνακας 10.

ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ ΚΛΙΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (1) ECONOMIC SENTIMENT SUB-INDICES IN GREECE (1)					
Περίοδος Period	Βιομηχανία Industry	Υπηρεσίες Services	Καταναλωτές Consumers	Λιανικό Εμπόριο Retail Trade	Κατασκευές Building
2011	-20,6	-26,1	-74,1	-35,4	-68,3
2012	-21,5	-36,9	-74,8	-36,1	-58,3
2013	-10,2	-12,8	-69,4	-22,6	-37,5
2014	-3,4	12,6	-54,5	-1,5	-22,7
2015	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Πηγή : Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Business and Consumer Survey Results. / Source: European Commission Business and Consumer Survey Results.
(1) Εποχικά διορθωμένα στοιχεία/ Seasonally adjusted data.

Ο δείκτης καταναλωτικής εμπιστοσύνης σημειώνει τις χειρότερες επιδόσεις και ακολουθεί με σημαντική διαχρονική επιδείνωση ο δείκτης των κατασκευών.

Θα κλείσουμε το μέρος αυτό πάλι με το Α.Ε.Π., μόνο που τώρα θα εξετάσουμε την πορεία του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών για την περίοδο 2008 – 2015 για την Ελλάδα και για τον μέσο όρο της ευρωπαϊκής ένωσης ώστε να γίνει ορατή η ολοένα και περισσότερο αυξανόμενη απόκλιση τους.

Πίνακας 11.

Διαθέσιμο ακαθάριστο εισόδημα νοικοκυριών, US dollars/Νοικοκυριό, 2008 – 2015								
Χώρα	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ε.Ε.	24.441	24.542	25.300	25.790	26.359	26.999	27.153	27.948
Ελλάδα	24.399	24.590	22.340	20.635	19.591	19.142	19.070	18.644

Πηγή: ΟΟΣΑ

Ενώ μέχρι το 2009 η Ελλάδα αυξάνει το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών της και φτάνει μάλιστα σε ελαφρώς υψηλότερο επίπεδο από το μέσο όρο της Ευρώπης, από το 2010 αρχίζει η αντίθετη πορεία και μάλιστα η πτώση είναι συνεχής. Το γεγονός αυτό μειώνει την ενεργό ζήτηση με άμεσα τα αποτελέσματα στην κατανάλωση που καταλήγουν να επηρεάσουν την παραγωγή και προφανώς όλους τους παραπάνω δείκτες.

Κεφάλαιο 2

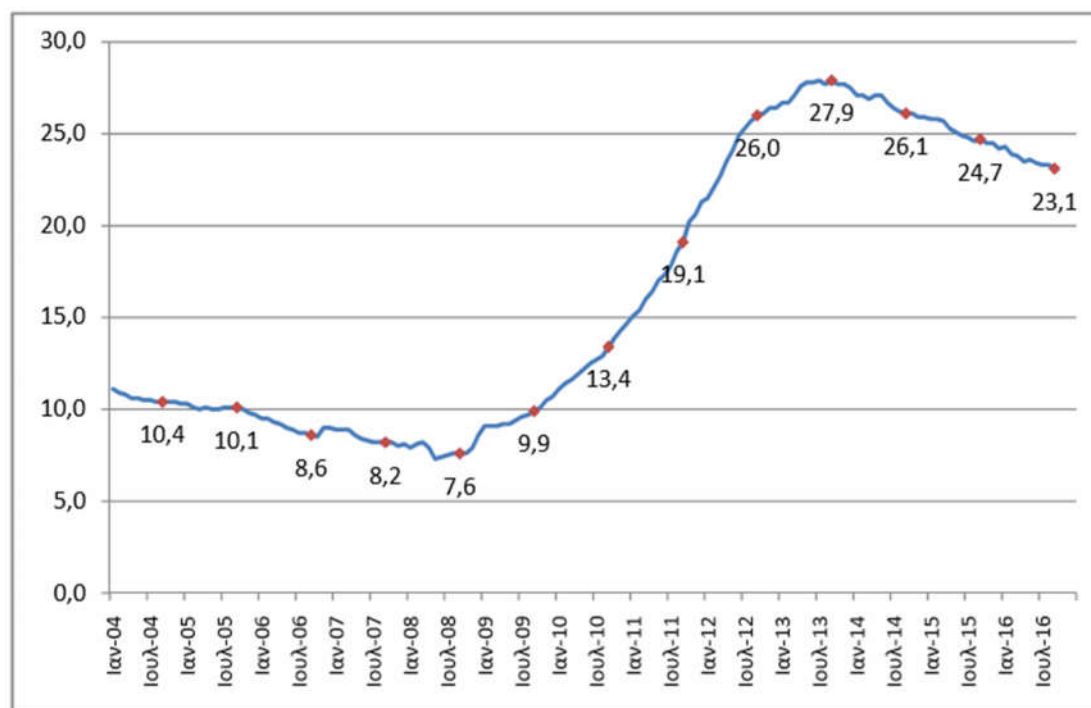
Απασχόληση

Βάσει των όσων είδαμε προηγουμένως, δε χωρά αμφιβολία για τη δραματική κατάσταση της οικονομίας της χώρας μας. Ο άμεσος αντίκτυπος όλων αυτών διαφαίνεται στα επίπεδα απασχόλησης της χώρας. Δε χρειάζεται να εξηγηθεί πως σε περιόδους ύφεσης τα ποσοστά ανεργίας αυξάνονται. Παρόλα αυτά όμως, κρίνεται απαραίτητο το να αναλύσουμε την εξέλιξη της απασχόλησης καθώς επίσης και το πώς αυτή κατανέμεται ανάλογα με τις ηλικιακές ομάδες και το μορφωτικό επίπεδο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού.

Αρχικά θα δούμε την πορεία του ποσοστού ανεργίας μέσω ενός γραφήματος από το 2004 έως το 2016 ώστε να γίνει εμφανής η εξέλιξη του από την περίοδο προ κρίσης ως τις μέρες μας.

Γράφημα 4.

Εξέλιξη του ποσοστού ανεργίας κατά μήνα
(Ιανουάριος 2004 – Σεπτέμβριος 2016)

Οι τιμές της καμπύλης αναφέρονται στο μήνα Σεπτέμβριο κάθε έτους

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Όπως βλέπουμε από το παραπάνω γράφημα, το ποσοστό ανεργίας από τον Σεπτέμβριο του 2008, όπου ήταν στη χαμηλότερη τιμή του μέσα σε 5 χρόνια, τον Σεπτέμβριο του 2013 σχεδόν τετραπλασιάστηκε.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε την κατανομή του ποσοστού ανεργίας ανά ηλικιακές ομάδες για τη περίοδο 2011 – 2016.

Πίνακας 12.

Ποσοστό ανεργίας κατά ομάδες ηλικιών: Σεπτέμβριος 2011 - 2016

Ομάδες ηλικιών	Σεπτέμβριος					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
15-24	47,0	57,1	55,8	50,4	49,1	46,1
25-34	25,8	33,5	36,6	34,6	31,2	30,1
35-44	15,5	22,3	24,3	22,8	22,3	19,1
45-54	13,1	19,4	21,1	19,6	19,8	18,8
55-64	8,2	13,8	16,0	16,3	16,7	17,7
65-74	4,0	7,3	9,5	11,3	10,9	13,7
Σύνολο	19,1	26,0	27,9	26,1	24,7	23,1

Πηγή: Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία

Ένα πρώτο στοιχείο που επισημάνεται από την ΕΛ.ΣΤΑΤ. είναι το γεγονός πως η ηλικιακή ομάδα 65 – 74 συνοδεύεται από ιδιαίτερα μεγάλο δειγματοληπτικό σφάλμα¹. Ο λόγος είναι πως οι εργαζόμενοι άνω των 65 ετών αποτελούν ένα «σπάνιο» χαρακτηριστικό, δηλαδή η εκτίμηση του αναφέρεται σε πληθυσμό μικρότερο των 10.000. Στη συνέχεια, εύκολα παρατηρεί κάποιος ότι η ανεργία χτυπάει ιδιαίτερα τους νέους. Οι προσπάθειες στις οποίες προέβη η κυβέρνηση, με στόχο την προσέλκυση επενδύσεων και την αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας ώστε να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας, περιορίστηκαν στην κατάργηση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας και στη θέσπιση πολύ χαμηλότερων ορίων κατώτατου μισθού, ιδιαίτερα για τους νέους κάτω των 25 ετών για τους οποίους ορίστηκε διαφορετικό όριο. Τα μέτρα αυτά φαίνεται πως μάλλον απέδωσαν ως ένα βαθμό, αλλά όχι όσο αναμενόταν.

Πίνακας 13.

ΚΑΤΩΤΑΤΕΣ ΑΠΟΔΟΧΕΣ
MINIMUM WAGES

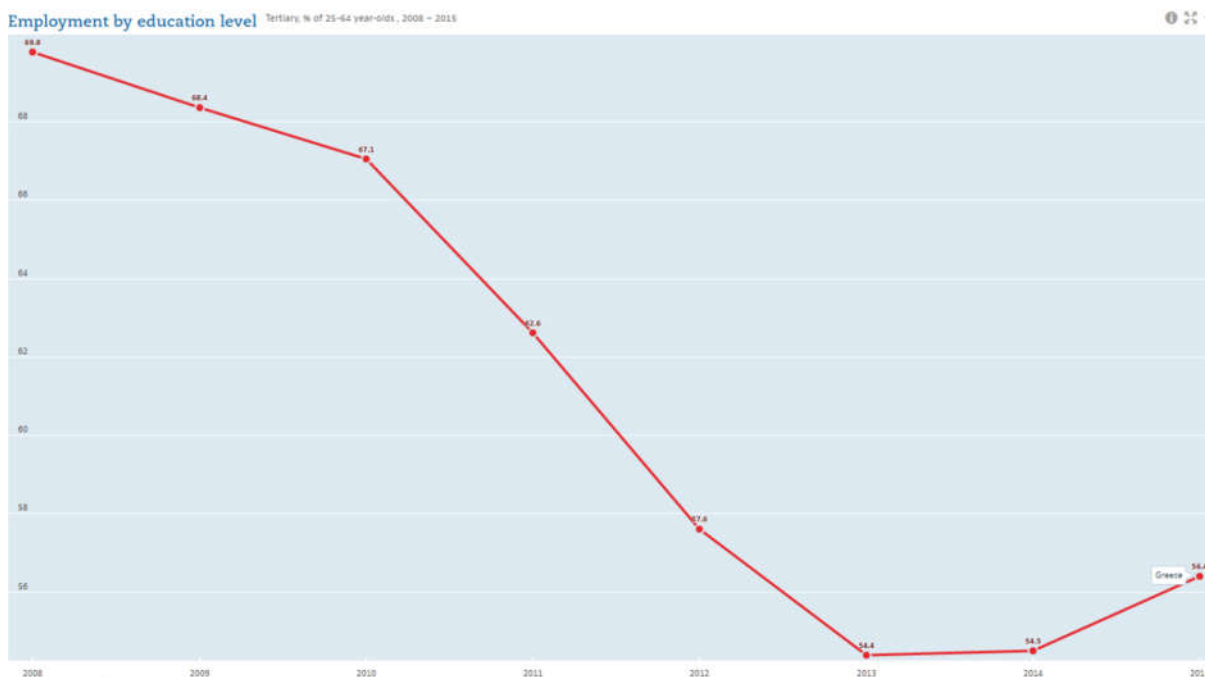
Περίοδος Period	Κατώτατο ημερομίσθιο εργατών Minimum daily wage of blue-collar workers		Κατώτατος μισθός υπαλλήλων Minimum monthly salary of white-collar workers	
	Ευρώ Euro	(%) Μεταβολή προηγούμε. έτους Change previous year	Ευρώ Euro	(%) Μεταβολή προηγούμε. έτους Change previous year
2010	33,04	1,7	739,56	1,7
2011	33,32	0,9	745,90	0,9
2012	26,94	-19,1	603,20	-19,1
2013	26,18	-2,8	586,08	-2,8
2014	26,18	0,0	586,08	0,0
2015	26,18	0,0	586,08	0,0

Πηγή/Source: Εθνικές Γενικές Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας Ν.4046/2012(παρ.6,αρ.1) και Π.Υ.Σ. αρ 6/28.2.2012./National general collective agreements, Law 4046 of 2012 (para. 6, art.1) and Act of Cabinet no. 6 of 28 Feb. 2012.

Σημείωση/Note: Από 14.2.2012 για τους νέους κάτω των 25 ετών το κατώτατο ημερομίσθιο ορίστηκε σε 22,83 ευρώ και ο κατώτατος μισθός σε 510,95 ευρώ./As of 14 Febr.2012, for people below 25 years of age, the minimum wage is set at 22,83 euro and the minimum salary 510,95 euro.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει να εστιάσουμε στο επίπεδο απασχόλησης με βάση το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού. Στο παρακάτω διάγραμμα παρουσιάζεται η πορεία της απασχόλησης των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα από το 2008 έως το 2015.

Γράφημα 5. (Ποσοστό απασχόλησης αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης)

Πηγή: ΟΟΣΑ (<https://data.oecd.org/emp/employment-by-education-level.htm>)

Η πτώση του ποσοστού απασχόλησης των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι ιδιαίτερα μεγάλη, όταν το 2008 ήταν σχεδόν στο 70% και το 2013 έφτασε στο κατώτατο σημείο του (54,4%). Το γεγονός αυτό θεωρείται και ο παράγοντας που προσδιορίζει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο την απόφαση του επιστημονικού προσωπικού να μεταναστεύσει. Το κίνητρο των σπουδών είναι μεγάλο διότι κατά κανόνα, ένα υψηλότερο επίπεδο μόρφωσης συνήθως εξασφαλίζει και υψηλότερες αποδοχές καθώς επίσης και μικρότερη πιθανότητα ανεργίας, αφού οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ήταν οι καλύτερα αμειβόμενοι και είχαν το χαμηλότερο ποσοστό ανεργίας σε σχέση με τις υπόλοιπες εκπαιδευτικές βαθμίδες τα χρόνια πριν την κρίση. Επιπλέον η ζήτηση για μεταπτυχιακούς και διδακτορικούς τίτλους σπουδών, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια είναι έντονα ανοδική στη χώρα μας, ίσως και ως απόρροια της δυσκολίας που αντιμετωπίζουν οι πτυχιούχοι στην εύρεση απασχόλησης. Οι Έλληνες πτυχιούχοι, σε μία προσπάθεια να «αναβαθμίσουν» τα προσόντα τους ώστε να ενταχθούν στην αγορά εργασίας με καλύτερους όρους, κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές και διδακτορικό.

Τα όσα έχουμε αναφέρει μέχρι στιγμής, έχουν αξία μόνο όταν μπορούν να συγκριθούν με τα αντίστοιχα ποσοστά άλλων χωρών όπου θα μας βοηθήσουν να

κατανοήσουμε επαρκώς το φαινόμενο της φυγής του εργατικού δυναμικού προς το εξωτερικό, όπου είναι και ο αντικειμενικός σκοπός μας.

Αρχικά θα δούμε για την περίοδο 2008 – 2010 την εξέλιξη του ποσοστού του πληθυσμού που ανήκει στους αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Πίνακας 14.

Απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ως % του πληθυσμού 25-64 ετών , 2008 – 2015								
Χώρα	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Αυστρία	26.2	26.9	27.7	28	28.7	29.7	29.9	30.6
Βέλγιο	32.3	33.4	35	34.6	35.3	35.5	36.9	36.9
Τσεχία	14.5	15.5	16.8	18.2	19.3	20.5	21.5	22.2
Δανία	31.4	32.4	33.3	33.7	34.8	35.4	35.8	37.1
Εσθονία	34.2	36.1	35.4	36.9	37.6	37.3	37.5	38
Φινλανδία	36.6	37.3	38.1	39.3	39.7	40.5	41.8	42.7
Γαλλία	27.2	28.6	29	29.8	30.9	32.1	33.5	-
Γερμανία	25.4	26.4	26.6	27.6	28.1	28.5	27.1	27.6
Ελλάδα	23.5	23.7	24.7	26.1	26.7	27.4	28.1	29.1
Ουγγαρία	19.2	19.9	20.1	21.1	22	22.5	23.4	24.2
Ιρλανδία	33.9	35.8	37.6	38.2	39.7	41.5	41	42.8
Ιταλία	14.4	14.5	14.8	14.9	15.7	16.3	16.9	17.5
Λετονία	24.8	25.8	26.9	27.7	29.2	31	30.2	31.6
Λιθουανία	30.4	31	32.4	33.5	34.1	35.2	36.7	38.7
Λουξεμβούργο	27.7	34.8	35.5	37	39.1	40.7	45.9	39.8
Ολλανδία	32.2	32.8	32.4	32	34.4	33.9	34.4	35.3
Μ.Ο. ΟΟΣΑ	28.8	29.6	30.6	31	32.5	33	34.3	35
Πολωνία	19.6	21.2	22.5	23.3	24.5	25.8	27	27.7
Πορτογαλία	14.3	14.7	15.4	17.3	18.5	19.3	21.7	22.9
Σλοβακία	14.8	15.8	17.3	18.6	19	19.9	20.4	21.1
Σλοβενία	22.6	23.3	23.7	25.1	26.4	27.9	28.6	30.2
Ισπανία	29.5	30	31	31.9	32.6	33.7	34.7	35.1
Σουηδία	32	33.1	33.9	35.2	35.7	37	38.7	39.8
Ην. Βασίλειο	35.2	37	38.2	39.4	41	41.9	42.2	43.5

Πηγή: ΟΟΣΑ (<https://data.oecd.org/eduatt/adult-education-level.htm>)

Στη χώρα μας επικρατεί μια άποψη που θεωρεί πως η διαρροή επιστημονικού προσωπικού οφείλεται στην υπερεκπαίδευση των Ελλήνων, υπονοώντας δηλαδή ότι έχει ξεπεραστεί ένα ιδανικό ποσοστό πτυχιούχων ανά άτομο. Δε χωρά αμφιβολία ότι από το 1990 σημειώθηκε μεγάλη αύξηση στον αριθμό των εισερχομένων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και παράλληλα αυξήθηκαν πολύ και αυτοί που σπουδάζουν στο εξωτερικό. Εντούτοις όμως βλέπουμε ότι η Ελλάδα αν και αυξάνει διαρκώς τα ποσοστά της, υστερεί από το μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ, άρα η παραπάνω άποψη μάλλον δεν ισχύει. Επιπρόσθετα δεν υπάρχει και κάποιο κριτήριο που θα μπορούσε να στηρίξει την ύπαρξη ενός ιδανικού ποσοστού πτυχιούχων ανά κάτοικο. Το πρόβλημα γεννάται από την αδυναμία απορρόφησης των

πτυχιούχων στη χώρα μας από την αγορά, με αποτέλεσμα συχνά οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να ετεροαπασχολούνται σε θέσεις κατώτερες των προσόντων τους.

Στον παρακάτω πίνακα εμπεριέχονται τα ετήσια ποσοστά ανεργίας για τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την περίοδο 2010 – 2015.

Πίνακας 15.

Ποσοστό ανεργίας, % του εργατικού δυναμικού, 2010 – 2015						
Χώρα	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ελλάδα	12.72	17.87	24.44	27.47	26.49	24.9
Ισπανία	19.86	21.39	24.79	26.09	24.44	22.06
Πορτογαλία	10.77	12.68	15.53	16.18	13.9	12.44
Ιταλία	8.36	8.35	10.65	12.15	12.68	11.89
Σλοβακία	14.38	13.62	13.96	14.22	13.18	11.48
Γαλλία	8.87	8.81	9.4	9.91	10.3	10.36
Λετονία	19.48	16.21	15.06	11.87	10.84	9.88
Ιρλανδία	13.85	14.62	14.67	13.05	11.26	9.4
Φινλανδία	8.39	7.77	7.68	8.19	8.66	9.37
Σλοβενία	7.24	8.17	8.84	10.11	9.67	8.96
Βέλγιο	8.29	7.14	7.54	8.43	8.52	8.48
Πολωνία	9.64	9.63	10.09	10.33	8.99	7.5
Σουηδία	8.61	7.8	7.98	8.05	7.96	7.43
Ολλανδία	4.45	4.98	5.82	7.24	7.42	6.87
Ουγγαρία	11.17	11.03	11.01	10.19	7.73	6.82
ΟΟΣΑ - Σύνολο	8.28	7.92	7.92	7.86	7.35	6.77
Λουξεμβούργο	4.35	4.9	5.14	5.84	5.85	6.66
Εσθονία	16.7	12.33	10.02	8.63	7.36	6.19
Δανία	7.46	7.57	7.52	7	6.59	6.17
Αυστρία	4.82	4.57	4.86	5.34	5.62	5.72
Ην. Βασίλειο	7.79	8.04	7.89	7.53	6.11	5.3
Τσεχία	7.28	6.71	6.98	6.95	6.11	5.05
Γερμανία	6.97	5.83	5.38	5.23	4.98	4.62

Πηγή: ΟΟΣΑ (<https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm#indicator-chart>)

Όπως αποκαλύπτει ο πίνακας του ΟΟΣΑ η χώρα μας από το 2013 και έπειτα κατέχει σταθερά το μεγαλύτερο ποσοστό στην ανεργία στην Ευρώπη, με την Ισπανία να ακολουθεί με επίσης πολύ μεγάλα ποσοστά διαχρονικά και ακολουθούν η Πορτογαλία και η Ιταλία με σαφώς χαμηλότερα ποσοστά. Τα τελευταία χρόνια η Γερμανία κατέχει το χαμηλότερο ποσοστό με την Τσεχία και το Ηνωμένο Βασίλειο να ακολουθούν.

Ο επόμενος πίνακας συγκρίνει τα επίπεδα απασχόλησης των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την ίδια χρονική περίοδο.

Πίνακας 16.

Επίπεδο απασχόλησης αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, 25- 64 ετών, 2010 – 2015						
Χώρα	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Αυστρία	75.86	75.62	75.85	76.2	75.9	75.73
Βέλγιο	74.49	74	73.49	73.59	72.79	72.18
Τσεχία	74.49	75.28	75.92	76.6	77.57	78.95
Δανία	79.1	78.99	78.65	79.28	79.38	80.27
Εσθονία	68.76	74	74.34	74.5	74.36	76.83
Φινλανδία	74.08	74.74	74.62	73.62	73.17	72.81
Γαλλία	74.4	73.73	73.54	73.33	72.75	-
Γερμανία	76.32	77.59	78.18	78.82	79.66	79.92
Ελλάδα	66.38	61.99	57.12	54.07	54.5	56.4
Ουγγαρία	66.22	66.31	67.89	68.99	71.78	73.74
Ιρλανδία	66.47	64.87	65.36	66.01	67.93	68.9
Ιταλία	72.56	71.95	71.06	69.68	69.78	70.11
Λετονία	65.07	66.8	66.85	69.67	71.28	71.82
Λιθουανία	63.37	66.03	67.55	68.36	69.66	71
Λουξεμβούργο	72.13	70.37	71.87	70.77	72.13	71.8
Ολλανδία	80	80.07	80.46	78.21	77.89	78.22
Πολωνία	65.43	65.75	65.39	65.19	66.17	67.2
Πορτογαλία	79.9	79.43	76	75.99	77.61	78.72
Σλοβακία	69.94	70.13	70.25	69.92	71.11	72.61
Σλοβενία	72.96	70.59	70.69	69.49	69.48	69.67
Ισπανία	69.33	67.9	66.34	64.48	65.89	67.7
Σουηδία	81.08	83.55	82.58	82.8	84.67	85.06
Ην. Βασίλειο	78.15	78.2	78.79	78.74	79.98	80.7

Πηγή: ΟΟΣΑ (<https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rates-by-education-level.htm#indicator-chart>)

Είναι εμφανές από τον παραπάνω πίνακα ότι η χώρα μας κατέχει δυστυχώς την τελευταία θέση, καθώς από το 2011 έχει το χαμηλότερο επίπεδο απασχόλησης επιστημόνων με τη διαφορά ολοένα και να μεγαλώνει από τις άλλες χώρες. Στην πρώτη θέση βρίσκεται η Σουηδία, η οποία καθ' όλη τη διάρκεια βελτιώνει συνεχώς το ποσοστό της, με τη Δανία να ακολουθεί και την τετράδα να κλείνουν το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γερμανία.

Κεφάλαιο 3

Brain Drain

Με τον όρο διαρροή επιστημονικού προσωπικού (brain drain) εννοούμε τις μετακινήσεις επιστημόνων από τις λιγότερο στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Είναι προφανής η διαφορά της διαρροής επιστημονικού προσωπικού από τη μετανάστευση των χειρωνακτών, όμως και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για μετανάστευση η οποία συνήθως είναι απόρροια της αδυναμίας να εργαστεί κάποιος στη χώρα προέλευσης. Η διαφορετικότητα των δύο «ομάδων» μεταναστών οφείλεται κυρίως στη θέση που καταλαμβάνει στην κοινωνία η πνευματική εργασία και το στέλεχος μιας επιχείρησης, σε σχέση με την χειρωνακτική εργασία και τον απλό εργαζόμενο, ως διαφορετικές οντολογικές κατηγορίες. Ωστόσο αποτελούν ομοειδή φαινόμενα που ταξινομούνται από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες με διαφορετικό τρόπο.

Η παρούσα εργασία εξετάζει το φαινόμενο αυτό για την Ελλάδα που η διαρροή είναι σχεδόν αποκλειστικά μονόδρομη, από τη χώρα μας προς τις πιο ανεπτυγμένες. Παρόλα αυτά παρατηρείται μια περιορισμένη έκτασης εισροή πτυχιούχων, κυρίως από τα Βαλκάνια¹.

Εκτός από τους προφανείς λόγους που οδηγούν τους επιστήμονες της χώρας μας στο εξωτερικό, τους οποίους μελετήσαμε στα δύο προηγούμενα μέρη, αναφερόμαστε φυσικά στην οικονομική κρίση και την ανεργία, θα πρέπει να ερευνηθεί και η συμβολή άλλων παραγόντων εξαιτίας των οποίων μεταναστεύουν για να αναζητήσουν εργασία σε άλλη χώρα. Οι λόγοι αυτοί θα μπορούσαν να αποτελούν συνάρτηση των διαρθρωτικών χαρακτηριστικών της ελληνικής οικονομίας, όπως οι κακές συνθήκες εργασίας, οι περιορισμένες ευκαιρίες επαγγελματικής εξέλιξης, η ηθική του χώρου εργασίας, αλλά και λόγοι ευρύτερα πολιτισμικοί, όπως προβλήματα οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας, χαμηλή ποιότητα ζωής στις πόλεις, αναξιοκρατία κλπ.

Η διαρροή επιστημονικού δυναμικού δεν είναι νέο φαινόμενο, ούτε αποκλειστικά ελληνικό. Για την ακρίβεια, είναι τόσο παλιό όσο και η ίδια η επιστήμη (Λαμπριανίδης 2008 και 2011). Για παράδειγμα, μέχρι το 300 π. Χ. το κέντρο προσέλκυσης επιστημόνων ήταν η Αθήνα, κυρίως λόγω της ύπαρξης της Ακαδημίας του Πλάτωνα και του Λυκείου του Αριστοτέλη, που αποτέλεσαν ιστορικά τα πρώτα ιδρύματα μάθησης και έρευνας στην Ευρώπη για μακρό χρονικό διάστημα. Ωστόσο, από το 300 π. Χ. περίπου, το κέντρο αυτό μετατοπίστηκε στην Αλεξάνδρεια, η οποία άρχισε να προσελκύει μεγάλο αριθμό επιστημόνων. Έτσι εμφανίστηκε το φαινόμενο διαρροής εγκεφάλων από την Ελλάδα στην Αλεξάνδρεια. Επίσης, ένας σημαντικός λόγος που η κραταιά βρετανική βιομηχανία παρήκμασε περί τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ήταν η αδυναμία της Μεγάλης Βρετανίας να απαγορεύσει την μετανάστευση του εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού της στον κλάδο της κλωστοϋφαντουργίας προς τις ανταγωνίστριες χώρες (κυρίως τις Η.Π.Α.)².

Έρευνες στο αντικείμενο της διαρροής επιστημονικού δυναμικού συναντούν δυσκολίες λόγω της έλλειψης ακριβών στοιχείων, τόσο από τις χώρες προέλευσης, όσο και από τις χώρες υποδοχής. Παρ' όλα αυτά δείχνουν καθαρά ότι οι τάσεις αλλάζουν διαχρονικά.

1. Λόης Λαμπριανίδης (2008) «Οικονομική Γεωγραφία».

2. Λόης Λαμπριανίδης (2011) «Επενδύοντας στη φυγή».

Η παγκοσμιοποίηση ασκεί ισχυρότατη επίδραση στη διεθνή μετανάστευση ειδικευμένου προσωπικού, με την έννοια ότι καθώς το εμπόριο γίνεται ολοένα και πιο ελεύθερο, απελευθερώνεται και η κινητικότητα υπηρεσιών και ανθρώπων. Καθώς οι καλύτερα εκπαιδευμένοι ενθαρρύνονται να σκεφτούν παγκόσμια, τείνουν και να κινηθούν μέσα σε μια παγκόσμια κοινότητα. Μάλιστα, μέσω του διαδικτύου έχουν τη δυνατότητα να επικοινωνούν και να πωλούν τη γνώση τους ανά τον κόσμο, χωρίς απαραίτητα να μετακινούνται.

Το τι συνιστά σήμερα διαρροή επιστημονικού προσωπικού είναι ένα σύνθετο ζήτημα, γιατί οι εργασιακές σχέσεις παίρνουν πλέον διάφορες μορφές: Υπεργολαβικές σχέσεις, εργασία από το σπίτι για εργοδότη σε άλλη χώρα, εργαζόμενοι σε πολυεθνική στη χώρα τους ή στο εξωτερικό για τη χώρα τους, τεχνικοί με προσωρινής διάρκειας αποστολές από την εταιρεία τους σε άλλες χώρες, επιστήμονες που εργάζονται σε διεθνείς οργανισμούς κλπ.

Όπως προαναφέρθηκε το Brain drain απασχολεί αρκετά τους ερευνητές, ειδικά στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια που το φαινόμενο αυτό παρουσιάζει έξαρση. Το ανθρώπινο δυναμικό αποτελεί τη σημαντικότερη συνιστώσα της αναπτυξιακής διαδικασίας και μάλιστα η αναγνώριση του πηγαίνει πολύ πίσω, στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και στις απαρχές της οικονομικής επιστήμης. Ο Adam Smith στο «Ερευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών» διακρίνει 4 μορφές κεφαλαίου: μηχανές, κτίρια, γη και ανθρώπινο δυναμικό. Πιο συγκεκριμένα ως προς το τελευταίο, ο Smith επισημαίνει ότι οι δεξιότητες που κάποιος έχει αποκτήσει μέσω εκπαίδευσης, μελέτης και κατάρτισης θεωρούνται περιουσιακό στοιχείο όχι μόνον του συγκεκριμένου ατόμου, αλλά και της κοινωνίας στο σύνολο της. Στο πιο πρόσφατο παρελθόν οι προσπάθειες των οικονομολόγων οδήγησαν στην ανάπτυξη των «ενδογενών θεωριών μεγέθυνσης» και των «νέων θεωριών μεγέθυνσης» μετατρέποντας την γνώση, την τεχνολογία και το ανθρώπινο δυναμικό σε ενδογενή στοιχεία της οικονομικής μεγέθυνσης. Η βασική συλλογιστική που διέπει αυτές τις προσεγγίσεις είναι ότι οι χώρες με ποιοτικά ανώτερο ανθρώπινο δυναμικό μπορούν να εκμεταλλευτούν καλύτερα την τεχνολογική πρόοδο και να βελτιώσουν την παραγωγικότητα, αξιοποιώντας την ήδη υπάρχουσα γνώση. Η περίπτωση της Ελλάδας που εξετάζεται στην παρούσα εργασία, ενώ διαθέτει εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό υψηλής ποιότητας, δεν μπορεί να το αξιοποιήσει για την ανάπτυξη της με συνέπεια αυτό να μεταναστεύει, περιορίζοντας έτσι, ακόμη περισσότερο τις προοπτικές ανάπτυξης της, εισερχόμενη σε ένα φαύλο κύκλο υπανάπτυξης.

Η βασική υπόθεση των θεωριών για το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι ότι αποτελεί τον κύριο μηχανισμό οικονομικής ανάπτυξης. Ο πιο διαδεδομένος δείκτης μέτρησης του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι η εκπαίδευση του, δηλαδή ο χρόνος παραμονής του στην εκπαιδευτική διαδικασία. Ο δείκτης αυτός αντικατοπτρίζει τη συσσωρευμένη γνώση που έχει αποκτήσει ένας άνθρωπος κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Οι γνώσεις που έχει

αποκομίσει αποτελούν επένδυση για την οικονομία και τη χώρα. Οι δαπάνες για εκπαίδευση και ειδικευση είναι στην ουσία επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο, δεδομένου ότι τα άτομα δεν μπορούν να διαχωριστούν από τις γνώσεις και τις ικανότητες τους.

Πολλές ερευνητικές εργασίες έχουν επιβεβαιώσει ότι η επαύξηση της γνώσης σε μία οικονομία μπορεί να έχει σημαντική επίπτωση στην παραγωγή και την ανάπτυξη³. Επιπλέον, οι συγκεκριμένες μελέτες έδειξαν ότι η παραγωγικότητα και η ανταγωνιστικότητα είναι σε μεγάλο βαθμό συναρτημένες με τη δημιουργία και την εφαρμογή της γνώσης. Αποδεικνύεται, συνεπώς, πως οι μεταναστευτικές ροές εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού μπορούν να έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην εξέλιξη της παραγωγικότητας στις χώρες προορισμού αλλά και προέλευσης των μεταναστών.

Υπό μία παγκόσμια οπτική, το χάσμα μεταξύ των αναπτυγμένων και των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών διευρύνεται συνεχώς εξαιτίας αυτής της σχέσης, ενώ η ένταση της γνώσης μπορεί να οδηγήσει και σε χωρικές ή κοινωνικές ανισότητες στο εσωτερικό των χωρών και των εθνικών οικονομιών. Υπάρχουν επαρκείς στατιστικές ενδείξεις ότι οι περισσότερες αναπτυγμένες χώρες του ΟΟΣΑ είναι έντασης γνώσης, σε αντίθεση με τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Το ανθρώπινο κεφάλαιο, δηλαδή, καταλαμβάνει σταδιακά τη θέση ενός από τους παράγοντες κλειδιά για την οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα ενώ τα κράτη έχουν επιδιώξει με διάφορους τρόπους και στρατηγικές την υποστήριξη του θεωρώντας το έναν πολύτιμο πόρο. Για τους παραπάνω λόγους, η απώλεια για την κοινωνία αποστολής είναι διπλή. Αφενός, χάνονται σημαντικότερα επενδυμένα κεφάλαια, οικονομικά και ανθρώπινα αφού θα αξιοποιηθούν από μία άλλη χώρα, αφετέρου, μειώνεται η δυνατότητα ανάπτυξης των κοινωνιών. Παράλληλα, αν το φυσικό κεφάλαιο ακολουθεί τη ροή του ανθρώπινου κεφαλαίου, επέρχεται ακόμη μεγαλύτερη μείωση της εισροής του φυσικού κεφαλαίου. Συνεπώς, μειώνεται η παραγωγικότητα στις χώρες προέλευσης και δημιουργούνται επιπλέον κίνητρα για μετανάστευση των ειδικευμένων στις αναπτυγμένες χώρες, με αποτέλεσμα να επιταχύνεται έτσι η διαρροή του επιστημονικού δυναμικού.

Η οικονομική θεωρία μας προσφέρει δύο αντικρουόμενες οπτικές σχετικά με τα αίτια της μετανάστευσης και του επαναπατρισμού. Η νεοκλασική άποψη υποστηρίζει ότι οι αποφάσεις που σχετίζονται με τη μετανάστευση και τον επαναπατρισμό βασίζονται σε αναλύσεις κόστους-οφέλους και πραγματοποιούνται στο πλαίσιο των στόχων για τη μεγιστοποίηση των προσδοκώμενων κερδών κατά τη διάρκεια της ζωής. Μακροπρόθεσμα, οι ικανότητες των μεταναστών συγκεντρώνουν μεγαλύτερη πιθανότητα να τους αποφέρουν έσοδα στις χώρες υποδοχής και έτσι είναι μικρότερο το ενδεχόμενο επιστροφής. Αντιθέτως, οι θεωρητικοί των «Νέων Οικονομικών της Μετανάστευσης Εργαζομένων» εκπροσωπούν την άποψη ότι η μετανάστευση είναι, αφενός, αποτέλεσμα αποτυχιών των αγορών στις χώρες προέλευσης και αφετέρου στοχευμένη, καθώς οι μετανάστες επιστρέφουν μόλις

3. Barro & Sala-I-Martin, 1995• Driouchi κ.α. 2006.

κατορθώσουν να συγκεντρώσουν τις επιθυμητές αποταμιεύσεις ή να επιτύχουν τους αρχικούς τους στόχους. Στην πραγματικότητα, οι μετανάστες είναι ετερογενής ομάδα και η απόφαση επιστροφής εξαρτάται από τον ίδιο το μετανάστη, τις οικονομικές δομές στις δύο χώρες, τους συγγενικούς δεσμούς κ.α..

Στο σημείο αυτό, θεωρείται ωφέλιμο να παραθέσουμε και τις θετικές επιπτώσεις της διαρροής επιστημονικού προσωπικού για τις χώρες αποστολής. Σύμφωνα με μια σειρά ερευνών στα τέλη της δεκαετίας του '90⁴ κατέληξαν στο συμπέρασμα πως υπάρχουν και ορισμένα οφέλη από το brain drain για τις χώρες αποστολής, τα οποία συνοπτικά είναι:

- Τα χρηματικά εμβάσματα που αποστέλλουν οι μετανάστες στη χώρα προέλευσης τους, τα οποία σε φτωχότερες χώρες αποτελούν σημαντική πηγή εισοδήματος και μπορούν να περιορίσουν τα χρηματοπιστωτικά εμπόδια για τις επενδύσεις σε ανθρώπινο και φυσικό κεφάλαιο. Άρα τα εμβάσματα μπορούν να θεωρηθούν ως μια μορφή αποζημίωσης της κοινωνίας για την απώλεια που υφίσταται.
- Οι επιπλέον ικανότητες και εμπειρίες που αποκτήθηκαν κατά την παραμονή τους στο εξωτερικό, μπορούν να αξιοποιηθούν από τη χώρα προέλευσης όταν επαναπατριστούν. Αν το αναπτυξιακό χάσμα μεταξύ των χωρών αποστολής και προέλευσης είναι μεγάλο, υπάρχει η πιθανότητα αυτές οι επιπλέον δεξιότητες να μη μπορούν να αξιοποιηθούν πλήρως, γιατί δεν υπάρχει εκεί η κατάλληλη τεχνολογική και λοιπή υποδομή να τις απορροφήσει.
- Η δημιουργία επιστημονικών και επιχειρηματικών δικτύων τα οποία βοηθούν με πολλοπλούς τρόπους τις χώρες προέλευσης. Τα επιστημονικά δίκτυα επιτρέπουν τη διάχυση της γνώσης και την ευκολότερη υιοθέτηση της ανώτερης τεχνολογίας. Τα επιχειρηματικά δίκτυα μειώνουν τα συναλλακτικά κόστη μεταξύ των χωρών αποστολής και των χωρών υποδοχής μεταναστών. Τα πολιτικά δίκτυα συνεισφέρουν στη διάδοση και επικράτηση των δημοκρατικών αξιών, κανονισμών και θεσμών. Ουσιαστικά κάθε τύπος δικτύου μπορεί να αποζημιώσει τη χώρα αποστολής για τις αρχικές απώλειες των δεξιοτήτων που συνεπάγεται η διαρροή επιστημονικού δυναμικού.

Μέχρι τώρα, σε αυτό το μέρος, είδαμε τα χαρακτηριστικά του brain drain που ισχύουν γενικά σε όλα τα κράτη. Τώρα θα εστιάσουμε στην περίπτωση της χώρας μας και θα εξηγήσουμε τους λόγους που οδηγούν τους έλληνες επιστήμονες στο εξωτερικό.

Αρχικά θα αναφερθούμε στο σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το οποίο εμφανίζει αρκετές αδυναμίες. Είναι γνωστό ότι τα ελληνικά πανεπιστήμια δε συγκαταλέγονταν στα καλύτερα πανεπιστήμια του κόσμου, όπως προκύπτει από διάφορες διεθνείς κατατάξεις. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια είναι γεγονός πως ανέρχονται θεαματικά στις παγκόσμιες λίστες κατάταξης. Η υποχρηματοδότηση, η γραφειοκρατία και η περιορισμένη αυτοτέλεια

4. (1997) Mountford, (1998) Vidal, Stark κ.α., (1997 & 1998) Stark κ.α., (2001) Baine κ.α., (2007) Docquier & Rapoport.

του το υποχρεώνουν σε μια σχέση εξάρτησης από το κράτος. Σε αυτά να προσθέσουμε και το γεγονός πως δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στις εξετάσεις για την απόκτηση του πτυχίου, παρά στην ακαδημαϊκή μόρφωση και τέλος η απόσταση που κρατά από τις ανάγκες της αγοράς.

Στη συνέχεια εξετάζουμε την ελληνική οικονομία, η οποία είναι προσανατολισμένη στην παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών χαμηλής προστιθέμενης αξίας. Η αλλαγή του αναπτυξιακού προτύπου της χώρας μας είναι αναγκαία. Επειδή λοιπόν οι ελληνικές επιχειρήσεις δεν έχουν καταφέρει να παράγουν πιο σύνθετα προϊόντα και υπηρεσίες έντασης γνώσης και τεχνολογίας, δεν υπάρχει υψηλή ζήτηση για πτυχιούχους, η ανεργία δε μειώνεται αλλά ούτε και οι μισθοί αυξάνονται με την άνοδο του επιπέδου μόρφωσης, γεγονός που οδηγεί, ανάμεσα σε άλλες επιλογές, στη φυγή τους στο εξωτερικό. Μερικά διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας που οδηγούν σε αυτά τα αποτελέσματα είναι⁵:

- Το γεγονός ότι ένα εξαιρετικά μεγάλο ποσοστό των απασχολούμενων στον ιδιωτικό τομέα, είναι αυτοαπασχολούμενοι
- Τα εξαιρετικά χαμηλά μέσα επίπεδα μεγέθους των ελληνικών επιχειρήσεων. Συγκεκριμένα το 96,1% των επιχειρήσεων απασχολούν λιγότερα από 5 άτομα, συμπεριλαμβανομένου και του ιδιοκτήτη, ενώ μόλις το 5% είναι Α.Ε. ή Ε.Π.Ε..
- Ο διαχωρισμός που χαρακτηρίζει την εγχώρια παραγωγή σε όρους έντασης χρήσης των συντελεστών παραγωγής. Μεγάλο ποσοστό των επιχειρήσεων «εντάσεως εργασίας» και «εντάσεως εργασίας-κεφαλαίου» απασχολούν προσωπικό χαμηλού εκπαιδευτικού επιπέδου με χαμηλές αμοιβές.
- Χαμηλά ποσοστά συμμετοχής προϊόντων έντασης τεχνολογίας στις εξαγωγές.
- Η οικονομία παρουσιάζει πολύ χαμηλούς ρυθμούς καινοτομίας λόγω και της κυρίαρχης αντίληψης περί επιχειρηματικότητας. Υπάρχει μειωμένη παρουσία στην επιχειρηματική δραστηριότητα του πιο μορφωμένου τμήματος του πληθυσμού, σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα, που κατά τεκμήριο είναι σε καλύτερη θέση να ασκήσει ποιοτική επιχειρηματικότητα.

Έτσι παρόλο που η Ελλάδα έχει χαρακτηριστικά αναπτυγμένων οικονομιών, ταυτόχρονα αντιμετωπίζει διαρθρωτικά προβλήματα που μειώνουν την ανταγωνιστικότητα της.

Έχοντας υπόψη τα παραπάνω, πλέον ήρθε η ώρα να αξιολογήσουμε τη γνώμη των ελλήνων επιστημόνων που μετανάστευσαν. Για αρχή θα δούμε την έρευνα του κυρίου Λόη Λαμπριανίδη, ο οποίος μέσω ηλεκτρονικού ερωτηματολογίου, ζήτησε απαντήσεις από Έλληνες πτυχιούχους που εργάζονται στο εξωτερικό, όσον αφορά τους λόγους που τους ώθησαν σε αυτή την επιλογή. Το δείγμα ήταν λίγο μεγαλύτερο από 2.260 άτομα ανεξαρτήτου του χρόνου στον οποίο διαμένουν στο εξωτερικό. Η έρευνα αυτή διεξήχθη το 2009-2010, πριν δηλαδή το ξέσπασμα της κρίσης στη χώρα μας. Ωστόσο είναι σημαντικό να δούμε ποιοι

5. Λόης Λαμπριανίδης (2011).

Γ. Καλογήρου (2008).

Τ. Πολίτης & Η. Κικίλιας (2009).

Σ. Ιωαννίδης & Α. Τσακανίκας (2008).

ήταν οι λόγοι που ωθούσαν τους επιστήμονες στο εξωτερικό προ κρίσης και να συγκριθούν με νεώτερες έρευνες για να μελετηθεί η εξέλιξη του φαινομένου.

Πίνακας 17.

Παράγοντας	Ποσοστό
Καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης	74,8%
Ενδιαφέρουσα δουλειά στο αντικείμενο μου	70,5%
Προσπάθεια για απόκτηση περισσότερων γνώσεων στο αντικείμενο μου	60,1%
Ικανοποιητική αμοιβή	51,8%
Αδυναμία εύρεσης εργασίας ανάλογη του επιπέδου σπουδών μου στην Ελλάδα	51,4%
Απόκτηση εργασιακής εμπειρίας σε άλλη χώρα	46,4%
Αδυναμία εύρεσης εργασίας στο αντικείμενο μου στην Ελλάδα	40,3%
Σπούδασα στο εξωτερικό και συνέχισα εκεί	37,9%
Αναξιοκρατία / πολιτική διαφθορά στην Ελλάδα	33,9%

Πηγή: Επενδύοντας στη φυγή (2011) Λ. Λαμπριανίδης σελ. 287

Οι παραπάνω λόγοι αξιολογήθηκαν ως πολύ σημαντικοί από τους ερωτώμενους. Είναι φανερό πως ως σημαντικότερα κίνητρα φυγής στο εξωτερικό αναφέρθηκαν οι παράγοντες εκείνοι που σχετίζονται με την εργασία. Στη συνέχεια αξιολογήθηκε ως πολύ σημαντικός παράγοντας οι σπουδές στο εξωτερικό, αφού πολλά άτομα παρέμειναν εκεί μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους, ενώ η αναξιοκρατία και το επίπεδο διαφθοράς στην Ελλάδα αναφέρθηκε επίσης πολύ σημαντικός παράγοντας σε ποσοστό 33,9%.

Στη συνέχεια εξετάζουμε την δειγματοληπτική έρευνα της ICAP η οποία διεξήχθη την περίοδο Απρίλιο - Μάιο 2015 και δημοσιεύθηκε το 2016⁶. Στην έρευνα αυτή συμμετείχαν 1.325 άτομα και ερωτήθηκαν αντίστοιχα τους λόγους για τους οποίους αποφάσισαν να μεταβούν στο εξωτερικό για να εργαστούν. Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακά.

Πίνακας 18.

Παράγοντας	Ποσοστό
Η μειωμένη αξιοκρατία και η διαφθορά στην Ελλάδα	37%
Η οικονομική κρίση και η αβεβαιότητα που υπάρχει στην Ελλάδα	33%
Προοπτικές εξέλιξης σε χώρα του εξωτερικού	33%
Καλύτερες εργασιακές συνθήκες στη χώρα του εξωτερικού	26%
Η αδυναμία εύρεσης εργασίας στον τομέα μου	24%
Μεγαλύτερες αποδοχές στη χώρα του εξωτερικού	22%
Απόκτηση εργασιακής εμπειρίας και εμπειριών ζωής στο εξωτερικό	21%
Η κουλτούρα των εταιρειών στην Ελλάδα	17%
Η ανεργία στην Ελλάδα	16%

Βλέπουμε λοιπόν πως μέσα σε αυτή τη περίοδο που ξέσπασε η κρίση, πως άλλαξαν οι απαντήσεις των μεταναστών. Η διαφθορά και η αναξιοκρατία από την τελευταία θέση, βρέθηκε στην πρώτη, ενώ προστέθηκε σαν παράγοντας η οικονομική κρίση και η αβεβαιότητα η οποία μάλιστα κατέλαβε τη δεύτερη θέση και έπειτα ακολουθούν οι παράγοντες που σχετίζονται με την εργασία όπως πριν από την κρίση.

Την επόμενη χρονιά πραγματοποιήθηκε από την ICAP μια νέα έρευνα⁷ για τη φυγή του επιστημονικού προσωπικού και στην ίδια ερώτηση οι απαντήσεις ήταν σχεδόν ίδιες με την προηγούμενη χρονιά. Η μόνη αξιοσημείωτη διαφορά ήταν ότι ο παράγοντας της ανεργίας στην Ελλάδα ανέβηκε μια θέση και βρέθηκε στο 18%. Δεν αναμενόταν ωστόσο μεγάλη διαφορά στα αποτελέσματα των δύο ερευνών καθώς το 40% των συμμετεχόντων της δεύτερης έρευνας, είχαν πάρει μέρος και στην πρώτη με το δείγμα της δεύτερης χρονιάς να είναι αρκετά μικρότερο.

Μελετώντας τους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση των Ελλήνων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης να μεταναστεύσουν, παρατηρούμε πως η πλειονότητα των παραγόντων είναι οικονομικοί όπως αναμενόταν άλλωστε. Προκαλεί εντύπωση όμως πως όσο εξελίχθηκε το φαινόμενο, φτάνοντας πλέον στις μέρες μας ο κυριότερος παράγοντας είναι η διαφθορά στην Ελλάδα. Ένα κοινωνικό ζήτημα δηλαδή που δημιουργεί το αίσθημα της αδικίας στους Έλληνες επιστήμονες, οι οποίοι επένδυσαν χρόνια από τη ζωή τους για να αποκτήσουν ακαδημαϊκή μόρφωση ώστε να είναι σε θέση να διεκδικήσουν θέσεις εργασίας με υψηλές απολαβές και με καλές εργασιακές συνθήκες και τελικά βιώνουν την εκμετάλλευση από τους εργοδότες ή την ανεργία. Αυτά τα κοινωνικά φαινόμενα τους ωθούν στο εξωτερικό, σε χώρες που υπάρχει αξιοκρατία και σεβασμός στο εργατικό δίκαιο. Το γεγονός πως αυτός ο κοινωνικός παράγοντας απέκτησε τόσο μεγάλη σπουδαιότητα τον καιρό της κρίσης, ενώ είναι φανερό πως υπήρχε εδώ και πολλά χρόνια σαν φαινόμενο, μας οδηγεί στην ερμηνεία πως προ κρίσης όπου τα ποσοστά απασχόλησης ήταν υψηλά μαζί και οι απολαβές, οι Έλληνες δεν έδιναν τόση σημασία στην διαφθορά, είτε γιατί εργάζονταν κάπου με ικανοποιητικές απολαβές, οπότε δεν τους απασχολούσε αν κάποιος καταλάμβανε μια θέση με μη αξιοκρατικό τρόπο, είτε διότι η κατάσταση αυτή τους ευνοούσε με άμεσο η έμμεσο τρόπο.

Μέχρι στιγμής είδαμε την πορεία του ΑΕΠ της χώρας μας και τους επί μέρους κλάδους της οικονομίας που υπέστησαν σοβαρές απώλειες λόγω της οικονομικής κρίσης. Στη συνέχεια είδαμε την πρόοδο της απασχόλησης στη διάρκεια αυτή και έπειτα αναλύσαμε σε θεωρητικό επίπεδο το brain drain. Αφού αναλύθηκαν και οι παράγοντες που ωθούν τους Έλληνες στο εξωτερικό, πλέον είμαστε σε θέση να προχωρήσουμε στο πρακτικό μέρος της εργασίας και να εκτιμήσουμε το μέγεθος του υπό μελέτη φαινομένου και κατόπιν να συγκρίνουμε τα ευρήματά μας με αντίστοιχα των άλλων ερευνών.

7. ICAP Group (2016) 2nd Human Capital Summit.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού, που αποτελεί υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών, συνολικά από το 2010 έως το 1^ο τρίμηνο του 2016 έχουν μεταναστεύσει 332.572 έλληνες προς χώρες του εξωτερικού. Παρόλα αυτά δεν είναι και απόλυτο. Η ελεύθερη μετακίνηση στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν καθιστά υποχρεωτική τη δήλωση και καταγραφή των Ελλήνων που διαβιούν στο εξωτερικό στις κατά τόπους πρεσβείες και προξενικές αρχές, γεγονός που σημαίνει ότι ο αριθμός αυτός ενδέχεται να είναι και αρκετά μεγαλύτερος. Οι προτιμήσεις τους κινούνται κατά κύριο λόγο στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με πρώτες χώρες τη Γερμανία, όπου έχει υποδεχθεί περίπου τους μισούς και δεύτερο ακολουθεί το Ηνωμένο Βασίλειο. Είναι προφανές πως δεν αποτελούν όλοι επιστημονικό προσωπικό, ενώ ταυτόχρονα, δεν μεταναστεύουν όλοι για εργασία, αλλά και για σπουδές. Παρόλα αυτά είναι μείζονος σημασίας να εξεταστεί ο παρακάτω πίνακας που κατασκευάστηκε σύμφωνα με τα στοιχεία της Γ.Γ.Α.Ε. και σκοπό έχει να απεικονίσει τη μεταναστευτική ροή των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης και συγκεκριμένα 2010 – 2015.

Πίνακας 19.

Έτος	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Πλήθος	35.056	40.108	66.563	65.865	63.275	55.070
% Μεταβολή		12,6%	39,74%	-1,06%	-4,09%	-14,9%

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού.

Σε μια προσπάθεια να ακολουθήσουμε το μονοπάτι που διανύει κάποιος όταν παίρνει την απόφαση να μεταναστεύσει, απευθυνθήκαμε στην Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής και συγκεκριμένα από την υπηρεσία που πιστοποιεί με τη Σφραγίδα της Συνθήκης της Χάγης – Apostille τα δημόσια έγγραφα που επιθυμούν να χρησιμοποιήσουν οι πολίτες στο εξωτερικό. Η υπηρεσία αυτή αποτελεί παράρτημα του Υπουργείου Εσωτερικών και σε επίσημη απάντηση αιτήματος, μας κοινοποιήθηκαν στοιχεία που αφορούν έγγραφα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που έλαβαν την εν λόγω πιστοποίηση για τα έτη 2015 και 2016, καθώς και για τον Ιανουάριο του τρέχοντος έτους. Δυστυχώς δεν ήταν δυνατή η παροχή αναλυτικών στατιστικών στοιχείων για το αντίστοιχο χρονικό διάστημα με αυτά της Γενικής Γραμματείας Απόδημου Ελληνισμού (2010-2015), ώστε να γίνει πλήρης σύγκριση και να βγουν ασφαλή συμπεράσματα. Η λογική πίσω από αυτή τη κίνηση, έγκειται στο γεγονός πως, όταν κάποιος απόφοιτος ελληνικού ιδρύματος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης θελήσει να εργαστεί στο εξωτερικό, θα χρειαστεί να πιστοποιήσει την εγκυρότητα των εγγράφων που θα χρησιμοποιήσει με μια διεθνώς αναγνωρισμένη επισημείωση.

Αν φέρουμε σε αντιπαράβολή τα στοιχεία από τη Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, σύμφωνα με την οποία για το έτος 2015 μετανάστευσαν περισσότεροι από 55.000 Έλληνες, με τα αντίστοιχα στοιχεία της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Αττικής για το ίδιο έτος στην εν λόγω υπηρεσία επισημειώθηκαν 10.119 έγγραφα από ιδρύματα της

τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δηλαδή, πτυχία, αντίγραφα πτυχίων, αναλυτικές βαθμολογίες, παρατήματα διπλώματος, διδακτορικά, μεταπτυχιακά βεβαιώσεις περάτωσης σπουδών κτλ. Σύμφωνα με τα παραπάνω το ποσοστό των πτυχιούχων που μετανάστευσαν για το 2015 δεν ξεπερνά το 18,5% επί του συνόλου των Ελλήνων μεταναστών.

Η εκτίμηση αυτή φαντάζει πολύ πιο ρεαλιστική από τις εκτιμήσεις της ICAP 1st & 2nd Human Capital Summit που δημοσιεύθηκαν το 2016 και υπολόγισαν βάσει των δειγμάτων τους ότι το ποσοστό του ελληνικού εργατικού δυναμικού που μεταναστεύει, κατά 97% είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Αξιοπρόσεκτη είναι όμως η εντυπωσιακή αύξηση των εγγράφων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στα οποία χορηγήθηκε η Σφραγίδα της Συνθήκης της Χάγης μεταξύ των ετών 2015 με 2016, όταν είναι φανερό η μείωση της ροής εργατικού δυναμικού προς το εξωτερικό σε απόλυτο μέγεθος, όπως προκύπτει από τον παραπάνω πίνακα. Για του λόγου το αληθές:

Πίνακας 20.

Έτος	2015	2016
Σύνολο Εγγράφων	73.575	80.473
Έγγραφα 3 ^ο βάθμιας εκπ/σης	10.119	14.320

Πηγή: Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής.

Είναι φανερό δηλαδή πως μέσα σε ένα έτος, ενώ τα συνολικά έγγραφα που πιστοποιήθηκαν για χρήση στο εξωτερικό αυξήθηκαν κατά 8,5%, τα έγγραφα από εκπαιδευτικά ιδρύματα Ανώτατης και Τεχνολογικής εκπαίδευσης αυξήθηκαν κατά 41,51%. Από το γεγονός αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ενώ σαν σύνολο η μεταναστευτικές ροές του εργατικού δυναμικού φθίνουν, το επιστημονικό προσωπικό της χώρας αναζητά την τύχη του στο εξωτερικό με αυξητική τάση.

Ωστόσο όμως, υπάρχει ένα σημείο όπου συγκλίνουν όλα τα στοιχεία και αυτό είναι οι χώρες προορισμού. Σύμφωνα με τη Γ.Γ.Α.Ε. η χώρα με τη μεγαλύτερη εισροή μεταναστών είναι η Γερμανία με δεύτερο το Ηνωμένο Βασίλειο, όμως τόσο η έρευνα της ICAP όσο και τα στοιχεία της Α.Δ.Α. φανερώνουν πως πρώτη χώρα σε υποδοχή αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι το Ηνωμένο Βασίλειο και έπειτα ακολουθεί η Γερμανία. Από την ανάλυση αυτή συμπεραίνουμε πως η μετανάστευση προς τη Γερμανία είναι μαζική, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο το επιλέγουν περισσότερο οι πτυχιούχοι. Το γεγονός αυτό δεν μας εκπλήσσει, καθώς όπως είδαμε προηγουμένως οι χώρες αυτές παρουσιάζουν τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οπότε είναι λογικό να προτιμούνται από όσους ψάχνουν για εργασία. Ταυτόχρονα όμως είδαμε πως το Ηνωμένο Βασίλειο παρουσιάζει ελαφρώς καλύτερα ποσοστά στα επίπεδα απασχόλησης των επιστημόνων σε σχέση με τη Γερμανία, ενώ χώρες όπως η Σουηδία και η Δανία που είναι πρώτες σε αυτή τη μετρική, ενώ παρουσιάζουν εντυπωσιακή ποσοστιαία αύξηση στις μεταναστευτικές ροές, ως χώρες

υποδοχής ελλήνων επιστημόνων, σε απόλυτα μεγέθη είναι αρκετά μικρά, πιθανολογώντας πως οι ακραίες καιρικές συνθήκες αποτελούν τροχοπέδη στην απόφαση να εγκατασταθούν μόνιμα εκεί.

Το γεγονός πως η χώρα μας αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης που επιτρέπει την ελεύθερη μετακίνηση των πολιτών μεταξύ των κρατών μελών, σε συνάρτηση με τη σχετική οικονομική ευημερία των κρατών της ένωσης, το θεσμικό πλαίσιο παροχής κοινωνικών δικαιωμάτων στους τομείς υγείας, εκπαίδευσης και εν γένει κοινωνικών παροχών στην Ε.Ε. (κράτη πρόνοιας), καθώς επίσης και οι ευκαιρίες μελλοντικών θέσεων εργασίας εξαιτίας του γηρασμένου ευρωπαϊκού πληθυσμού, μετατρέπουν τις ευρωπαϊκές οικονομίες πιο επιθυμητές από των άλλων ηπείρων. Ας μην παρακάμπουμε και τους συναισθηματικούς λόγους, καθώς οι έλληνες κρατούν ισχυρούς τους οικογενειακούς δεσμούς και η Ευρώπη τους παρέχει την ευκολία της γρήγορης και φθηνότερης μετακίνησης όταν θελήσουν να επισκεφθούν την οικογένεια τους.

Ένας επιπλέον παράγοντας που αξίζει την προσοχή μας είναι το θέμα της γλώσσας. Τα αγγλικά διδάσκονται από τις μικρές τάξεις στα σχολεία και γενικά θεωρούνται απαραίτητα στην αγορά εργασίας, τόσο στην ελληνική, όσο και στο εξωτερικό. Για το λόγο αυτό, ειδικά τα άτομα που επιλέγουν την ακαδημαϊκή μόρφωση, φροντίζουν να λάβουν και κάποιο πτυχίο ξένης γλώσσας με τα αγγλικά να είναι πρώτα σε επιλογή. Τα γερμανικά θεωρούνται δυσκολότερη γλώσσα σε σχέση με τα αγγλικά που χρησιμοποιούνται από το μεγαλύτερο μέρος του πλανήτη. Αυτός είναι πιθανώς ένας λόγος που οι περισσότεροι πτυχιούχοι προτιμούν το Ηνωμένο Βασίλειο για τόπο προορισμού, καθώς η προσαρμογή τους θα είναι ευκολότερη, ενώ για τα άτομα που δεν έχουν το προσόν μιας ξένης γλώσσας, να μην τους προκαλεί καμία διαφορά στην επιλογή χώρας προορισμού με κριτήριο τη γλώσσα.

Επιπρόσθετα, έχει παρατηρηθεί ότι οι φοιτητές που έχουν συμμετάσχει σε πρόγραμμα Erasmus έχουν μεγαλύτερη ροπή προς μετανάστευση μετά την απόκτηση του πτυχίου τους, καθώς έχουν ήδη γνωρίσει σε ένα βαθμό τη διαβίωση σε μια χώρα του εξωτερικού, σε ένα πιο ασφαλές περιβάλλον, αυτό του φοιτητή.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο κάτωθι πίνακας, που απεικονίζει την απόκτηση NIN (National Insurance Number) από έλληνες στο Ηνωμένο Βασίλειο και θα ήταν ακόμα πιο ενδιαφέρον να εξεταστεί αν η τάση συνεχίζει να είναι αυξητική και μετά το Βρετανικό δημοψήφισμα που διεξήχθη στις 23 Ιουνίου 2016. Δυστυχώς δεν υπάρχουν περεταίρω επίσημα στοιχεία για το χρονικό διάστημα από το 2^ο τρίμηνο του 2016 και έπειτα.

Πίνακας 21.

2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 Α'τρίμηνο
2.931	2.751	3.260	5.598	7.417	9.891	9.790	12.022	3.881
	-6,14%	18,5%	71,72%	32,49%	33,36%	-1,02%	22,8%	

Πηγή: Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού.

Σύμφωνα πάντα με τη Γ.Γ.Α.Ε. η συντριπτική πλειοψηφία των ανωτέρω εγγεγραμμένων (περίπου το 90% του συνόλου) ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 18-44 ετών και η χώρα μας το έτος 2014 – 2015 παρουσίασε τη μεγαλύτερη ποσοστιαία μεταβολή (22,8%) μεταξύ 20 χωρών. Η πληροφορία αυτή δε μας προκαλεί εντύπωση, καθώς η εν λόγω ηλικιακή ομάδα παρουσιάζει τα υψηλότερα ποσοστά ανεργίας στην Ελλάδα και είναι ευκολότερο να πάρουν την απόφαση να μετακινηθούν στο εξωτερικό εξαιτίας του γεγονότος ότι δεν έχουν τις οικογενειακές υποχρεώσεις που έχουν οι μεγαλύτερες ηλικίες.

Ελλείπει επίσημων στοιχείων, είναι αδύνατον να υπολογιστεί με ακρίβεια ο αριθμός του επιστημονικού προσωπικού που έχει μεταναστεύσει τα τελευταία χρόνια λόγω της οικονομικής κρίσης. Διάφορες δημοσιευμένες έρευνες στηρίζονται σε δειγματοληψίες και τα αποτελέσματα τους διαφέρουν αρκετά. Εντούτοις στο Οικονομικό Δελτίο της Τράπεζας της Ελλάδος, τεύχος 43, που δημοσιεύθηκε τον Ιούλιο του 2016 γίνεται εκτενής έρευνα στο φαινόμενο της φυγής επιστημονικού προσωπικού. Η έρευνα αυτή στηρίζεται σε στοιχεία από την κοινή έκθεση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και του ΟΟΣΑ (World Migration in Figures και δημοσιεύθηκε τον Οκτώβριο του 2013, υπολογίζει το ποσοστό των ελλήνων αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης για το έτος 2010-2011 στο 21,8% του συνόλου των εξερχομένων μεταναστών. Σε σχέση με το αποτέλεσμα που βρέθηκε παραπάνω, ότι το αντίστοιχο ποσοστό για το 2015 είναι 18,5%, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι το ποσοστό αυτό δεν έχει μεγάλες διακυμάνσεις σε αυτή τη χρονική διάρκεια και κυμαίνεται κατά μέσο όρο γύρω από το 20%. Αν η υπόθεση αυτή ευσταθεί, τότε υπολογίζεται πως στο υπό μελέτη διάστημα το επιστημονικό προσωπικό που έχει μετοικήσει αγγίζει τους 66.500.

Σε αυτό το σημείο θα φέρουμε σε αντιπαράβολή τα στοιχεία και τις εκτιμήσεις της παρούσας έρευνας με τις αντίστοιχες της ICAP και της Endeavor Greece. Όπως προαναφέραμε οι δικές μας εκτιμήσεις κάνουν λόγο για ένα ποσοστό περίπου στο 20% του συνόλου του εργατικού δυναμικού που μεταναστεύει, ότι αποτελεί επιστημονικό προσωπικό, δηλαδή περίπου 66.500 Έλληνες. Αντίστοιχα η ICAP Group στην έρευνα με τίτλο *Young Talented Greeks working abroad* και δημοσιεύθηκε το 2015, υπολογίζει το ποσοστό αυτό στο 97% και αναφέρει ξεκάθαρα πως την τελευταία πενταετία (2010 – 2015) έφυγαν 200.000 έλληνες επιστήμονες. Τον Ιούλιο του 2016 η Endeavor Greece δημοσίευσε την μελέτη: «Ανθρώπινο δυναμικό: #1 εξαγόμενο προϊόν της Ελλάδας» και κάνει λόγο για διαρροή ταλέντου, εκτιμώντας πως μεταξύ 350.000 – 427.000 ελλήνων επέλεξαν το δρόμο της μετανάστευσης την περίοδο 2008 έως τα μέσα του 2016, χωρίς ωστόσο να αναφέρει με σαφήνεια αν η εν λόγω εκτίμηση τους αφορά το σύνολο του εργατικού δυναμικού ή μόνο τους επιστήμονες. Παρόλα αυτά αν αναλυθούν περεταίρω λοιπές πληροφορίες της μελέτης, υπονοείται πως αυτές οι εκτιμήσεις αφορούν επιστημονικό προσωπικό.

Από όσα στοιχεία έχουμε παραθέσει, γίνεται φανερό ότι κάθε έρευνα στηρίζεται σε διαφορετικά δεδομένα και οι εκτιμήσεις που καταλήγουν στο τέλος απέχουν υπερβολικά. Η

παρούσα έρευνα είναι η μοναδική η οποία στηρίζεται σε επίσημα στοιχεία που παρεχωρήθησαν από το ελληνικό κράτος και όχι σε δειγματοληπτικές έρευνες. Επίσης η καινοτομία της έρευνας μας είναι ότι για πρώτη φορά συνδυάστηκαν στοιχεία από δύο διαφορετικές πηγές (υπουργείο εξωτερικών και υπουργείο εσωτερικών) αντλώντας τα δεδομένα από τις αρμόδιες κρατικές υπηρεσίες που χρησιμοποιεί ο υποψήφιος μετανάστης στην προσπάθεια του να τηρήσει τις απαραίτητες διαδικασίες.

Συγκρίνοντας τα αποτελέσματα των ερευνών μεταξύ τους, θεωρούμε τις εκτιμήσεις των ICAP και Endeavor υπερβολικές και μη ρεαλιστικές. Αντιθέτως, η εκτίμηση μας παρόλο που στηρίζεται στην υπόθεση περί μικρής διακύμανσης του ποσοστού των επιστημόνων επί του συνόλου του μεταναστεύοντος εργατικού δυναμικού και στην δυσκολία παροχής στοιχείων απόλυτης ακρίβειας για το πλήθος αυτού, καθώς επίσης και στην αδυναμία να διαχωριστούν μεταξύ όσων φεύγουν για συνέχιση των σπουδών τους, με εκείνους που φεύγουν για να εργαστούν, μοιάζει αρκετά ρεαλιστική και πάνω σε αυτή θα επιχειρήσουμε να υπολογίσουμε στη συνέχεια το κόστος που έχει επωμιστεί το κράτος για την εκπαίδευση τους.

Κεφάλαιο 4

Υπολογισμός κόστους του φαινομένου

Έχοντας πλέον προβεί σε μια προσεγγιστική εκτίμηση του πλήθους των Ελλήνων επιστημόνων που έφυγαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης στη χώρα μας και εργάζονται στο εξωτερικό, ήρθε η στιγμή όπου θα προσπαθήσουμε να υπολογίσουμε το κόστος φοίτησης που δαπάνησε το κράτος για τις σπουδές τους. Πρόκειται λοιπόν για μια δημόσια επένδυση στο ανθρώπινο δυναμικό της χώρας, η οποία χάνεται λόγω της επιλογής να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε χώρες του εξωτερικού. Οι χώρες υποδοχής απολαμβάνουν τα αποτελέσματα αυτής της επένδυσης δωρεάν, αποκτώντας εργατικό δυναμικό υψηλού επιπέδου χωρίς να υποστούν το κόστος εκπαίδευσης τους. Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι το κόστος αυτό αποτελεί μέρος του κόστους του brain drain, καθώς η απώλεια ανθρωπίνου δυναμικού συνεπάγεται και σημαντική δημοσιονομική απώλεια στην πλευρά των φορολογικών εσόδων. Επίσης, η έξοδος σημειώνεται από μία χώρα με αρνητικούς δημογραφικούς ρυθμούς και αφορά ως επί το πλείστον άγαμους νέους και νέες με επιπτώσεις στον ήδη υποτονικό ρυθμό γεννητικότητας, αλλά και τη μεγαλύτερη επιβάρυνση των ασφαλιστικών ταμείων, αφού η χώρα στερείται ένα σημαντικό τμήμα απασχολήσιμων ατόμων. Προφανώς υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που επηρεάζονται αρνητικά από τη μετανάστευση, το κόστος των οποίων όμως δεν είναι δυνατό να εκτιμηθεί στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

Η Αρχή Διασφάλισης και Πιστοποίησης της Ποιότητας στην Ανώτατη Εκπαίδευση τον Δεκέμβριο του 2011 δημοσίευσε μια εργασία με στόχο να υπολογίσει το κόστος λειτουργίας των πανεπιστημίων και κατά συνέπεια το μέσο κόστος ανά φοιτητή. Στην εργασία αυτή το κόστος λειτουργίας των πανεπιστημίων υπολογίστηκε με βάση τις δαπάνες για τη μισθοδοσία του εκπαιδευτικού προσωπικού, του διοικητικού προσωπικού και τις λειτουργικές δαπάνες των ιδρυμάτων. Στον υπολογισμό αυτό εξαιρέθηκαν δαπάνες επιχορηγήσεων, όπως είναι οι δαπάνες σίτισης, δωρεάν παροχής βιβλίων και στέγασης. Εκτός μένουν οι δαπάνες για τη χρηματοδότηση νέων κτηρίων και υπηρεσιών, καθώς επίσης και η χρηματοδότηση της έρευνας. Το κόστος ανά φοιτητή προσδιορίζεται με βάση τα πραγματικά δεδομένα λειτουργίας των Α.Ε.Ι. στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα ανάλογα με τις ειδικότερες απαιτήσεις σε υποδομή, εξοπλισμό και μεθόδους διδασκαλίας. Γίνεται εύκολα κατανοητό πως τα κόστη φοίτησης διαφέρουν πολύ μεταξύ τους ανάλογα την ειδικότητα, δυστυχώς όμως η Α.Δ.Ι.Π. δεν παρέχει αναλυτικές πληροφορίες για το κόστος κάθε τμήματος, αλλά για το συνολικό κόστος λειτουργίας κάθε πανεπιστημιακού ιδρύματος και το διαιρεί με το σύνολο των φοιτητών που σπουδάζουν σε κάθε ίδρυμα από όλα τα τμήματα που διαθέτει. Με αυτό τον τρόπο υπολογίζει για παράδειγμα, το μέσο κόστος ανά φοιτητή για το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και εξισώνει το κόστος για έναν φοιτητή του τμήματος ιατρικής με έναν της φιλοσοφικής, ενώ είναι προφανές ότι το κόστος της ιατρικής σχολής είναι αρκετά υψηλότερο. Παρόλα αυτά μπορεί να γίνει μια προσέγγιση του κόστους για τις «ακριβές» ειδικότητες μέσω της διακύμανσης του κόστους ανάμεσα σε

ομοειδή πανεπιστήμια, δηλαδή μεταξύ ιδρυμάτων που περιλαμβάνουν ιατρικές σχολές η πολυτεχνικές κλπ. Οι παρακάτω πίνακες δίνουν τις πληροφορίες για τα κόστη ανά ίδρυμα και τη διακύμανση του μέσου κόστους ανά φοιτητή από ομοειδή πανεπιστήμια. Τα στοιχεία της έρευνας είναι από τη χρηματοδότηση για τα πανεπιστημιακά ιδρύματα για το 2009. Μέχρι τότε η χρηματοδότηση ήταν σταθερά σε υψηλότερα επίπεδα. Από το 2011 και μετά μειώθηκαν τα κονδύλια, αλλά για την περίοδο που μελετούμε οι δαπάνες είναι οι κατάλληλες.

Πίνακας 22.

Πανεπιστήμια - Συγκεντρωτικά στοιχεία κόστους λειτουργίας - 2009 ⁽¹⁾										
Πανεπιστήμιο	Αριθμός Τμημάτων	Μισθοδοσία ⁽²⁾	Μισθοδοσία έκτακτο προσωπικό	Λειτουργικές Δαπάνες ⁽³⁾	Διδασκαλία	ΠΜΣ	Διάφορες Επιχορηγήσεις	ΣΥΝΟΛΟ	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Μέσο ετήσιο κόστος ανά φοιτητή
Εθνικό & Καπλ/κό Παν. Αθηνών ⁽⁴⁾	33	130.209.145	1.000.000	69.000.000	400.000	907.000	294.033	201.810.178	25.875	7.799
Αριστοτέλειο Παν. Θεσ/νίκης	40	189.006.217	2.000.000	44.700.000	400.000	1.020.100	-	237.126.317	27.100	8.750
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο	9	60.183.141	500.000	10.400.000	-	265.000	-	71.348.141	6.040	11.813
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών	8	14.071.380	800.000	5.600.000	-	-	-	20.471.380	5.415	3.780
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών	6	16.945.015	100.000	4.600.000	-	23.000	-	21.668.015	2.045	10.596
Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών	2	3.496.693	350.000	3.200.000	-	35.000	-	7.081.693	545	12.994
Πάντειο Παν. Κοιν. & Πολ. Επ.	9	16.057.378	300.000	5.700.000	-	254.000	-	22.311.378	6.440	3.464
Πανεπιστήμιο Πειραιά	9	12.266.791	200.000	5.700.000	-	-	-	18.166.791	6.575	2.763
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας	10	12.363.335	1.000.000	4.900.000	-	46.000	-	18.309.335	4.590	3.989
Πανεπιστήμιο Πατρών	21	50.477.555	2.800.000	15.000.000	160.000	630.000	-	69.067.555	13.035	5.299
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	14	35.673.537	2.400.000	13.800.000	280.000	479.000	-	52.632.537	10.245	5.137
Πανεπιστήμιο Κρήτης	17	34.365.417	2.900.000	9.100.000	280.000	646.000	-	47.291.417	9.370	5.047
Πανεπιστήμιο Αιγαίου	17	20.906.340	3.800.000	8.500.000	280.000	97.000	-	33.583.340	8.815	3.810
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	16	28.601.100	4.000.000	8.200.000	-	153.000	-	40.954.100	5.610	7.300
Δημοκρίτειο Παν. Θράκης	20	37.437.039	2.500.000	15.650.000	100.000	46.000	150.000	55.883.039	13.160	4.246
Πολυτεχνείο Κρήτης	5	11.361.861	1.900.000	3.950.000	-	115.000	-	17.326.861	2.090	8.290
Ιόνιο Πανεπιστήμιο	6	6.048.200	1.900.000	4.300.000	-	165.000	-	12.413.200	1.975	6.285
Χαροκόπειο Παν/μιο Οικ. Οικ.	4	3.675.300	450.000	1.200.000	-	-	-	5.325.300	605	8.802
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου	10	3.801.332	1.600.000	2.350.000	-	-	-	7.751.332	3.320	2.335
Πανεπιστήμιο Δυτ. Μακεδονίας	5	3.325.912	900.000	2.300.000	-	69.000	-	6.594.912	2.520	2.617
Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδας	2	93.115	200.000	1.250.000	-	-	-	1.543.115	550	2.806
Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας	3	-	-	800.000	-	-	-	800.000	-	-
Πανεπιστήμιο Δυτικής Ελλάδας ⁽⁵⁾									1.195	

(1) Τακτικός Προϋπολογισμός Οικονομικού Έτους 2009
(2) Μόνιμοι διδάσκοντες, ΕΕΔΙΠ, Διοικητικό Προσωπικό
(3) Συμπεριλαμβάνονται όλες οι δαπάνες λειτουργίας του ιδρύματος, εκτός από σίση και συγγράμματα
(4) Περιλαμβάνονται και οι δαπάνες του Αιγινήτειου Παν. Νοσοκομείου και του Αρεταίειου Παν. Νοσοκομείου
(5) Ίδρυση : Αυγ 2009
Επισημαίνεται ότι στους υπολογισμούς χρησιμοποιήθηκε ο αριθμός φοιτητών κάθε τμήματος, στην κανονική διάρκεια φοίτησης

Πηγή: Οικονομική Υπηρεσία Υπουργείου Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων
Ο υπολογισμός του Μέσου Ετήσιου Κόστους ανά φοιτητή πραγματοποιήθηκε από την Α.Δ.Ι.Π.

Πίνακας 23.

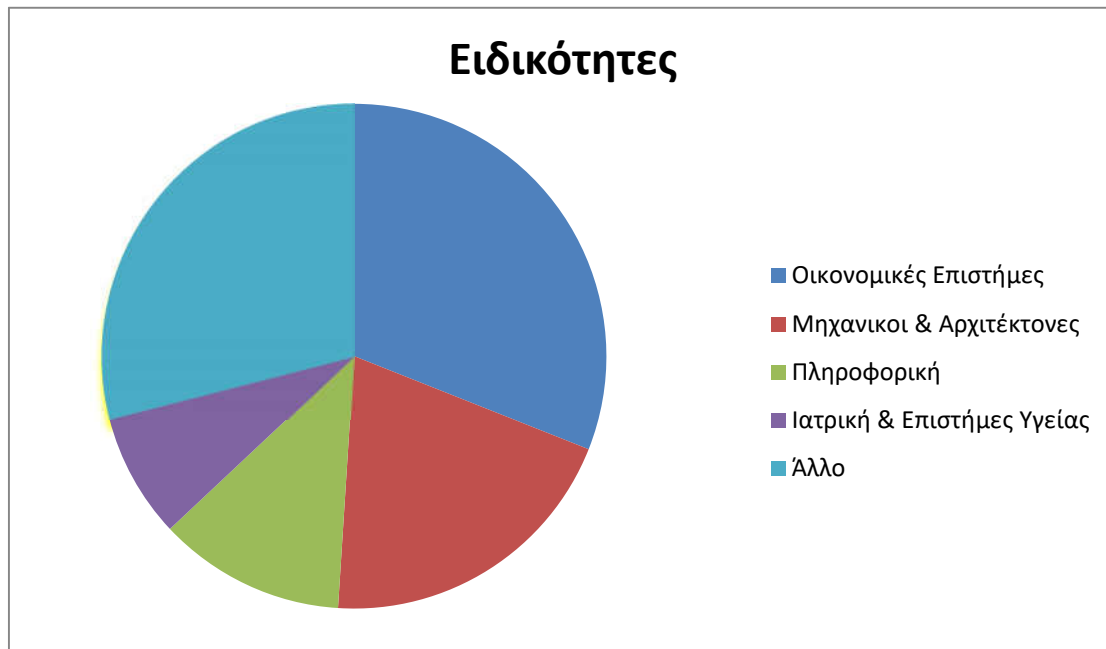
Διακύμανση μέσου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο ανά κατηγορία ομοειδών Πανεπιστημίων - 2009 ⁽¹⁾			
1) Πανεπιστήμια που περιλαμβάνουν Πολυτεχνικές, Ιατρικές Σχολές και άλλα αντικείμενα			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Διακύμανση μέσου ετήσιου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο
Αριστοτέλειο Παν. Θεσ/νίκης	40	27.100	4.246 - 8.750
Πανεπιστήμιο Πατρών	21	13.035	
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας	16	5.610	
Δημοκρίτειο Παν. Θράκης	20	13.160	
2) Πανεπιστήμια που περιλαμβάνουν Ιατρικές Σχολές και άλλα αντικείμενα			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Διακύμανση μέσου ετήσιου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο
Εθνικό & Καπ/κό Παν. Αθηνών ⁽²⁾	33	25.875	5.047 - 7.799
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων	14	10.245	
Πανεπιστήμιο Κρήτης	17	9.370	
3) Πανεπιστήμια που δεν περιλαμβάνουν Πολυτεχνικές και Ιατρικές Σχολές			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Διακύμανση μέσου ετήσιου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Αιγαίου	17	8.815	2.335 - 6.285
Ιόνιο Πανεπιστήμιο	6	1.975	
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου	10	3.320	

4) Πολυτεχνεία			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Διακύμανση μέσου ετήσιου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο	9	6.040	8.290 - 11.813
Πολυτεχνείο Κρήτης	5	2.090	
5) Τέως Ανώτατες Σχολές			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Διακύμανση μέσου ετήσιου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο
Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών)	8	5.415	2.763 - 10.596
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ανωτάτη Γεωπονική Σχολή Αθηνών)	6	2.045	
Πάντειο Παν. Κοιν. & Πολ. Επ. (Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών)	9	6.440	
Πανεπιστήμιο Πειραιά (Ανωτάτη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς)	9	6.575	
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας (Ανώτατη Βιομηχανική Σχολή Θεσσαλονίκης)	10	4.590	
Χαροκόπειο Παν/μιο Οικ. Οικ. (Χαροκόπειος Ανώτατη Σχολή Οικιακής Οικονομίας)	4	605	
6) Ανώτατες Σχολές			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Μέσο ετήσιο κόστος ανά φοιτητή
Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών	2	545	12.994
7) Νεοσύστατα Πανεπιστήμια			
Πανεπιστήμια	Αριθμός Τμημάτων	Αριθμός φοιτητών (στην κανονική διάρκεια φοίτησης)	Διακύμανση μέσου ετήσιου κόστους ανά φοιτητή από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Δυτ. Μακεδονίας	5	2.520	2.617 - 2.806
Πανεπιστήμιο Στερεάς Ελλάδας	2	550	
Διεθνές Πανεπιστήμιο Ελλάδας	3		
Πανεπιστήμιο Δυτικής Ελλάδας ⁽³⁾		1.195	
(1) Τακτικός Προϋπολογισμός Οικονομικού Έτους 2009			
(2) Περιλαμβάνονται και οι Δαπάνες του Αιγινήτειου Παν. Νοσοκομείου και του Αρεταίειου Παν. Νοσοκομείου			
(3) Ίδρυση : Αυγ 2009			
Επισημαίνεται ότι στους υπολογισμούς χρησιμοποιήθηκε ο αριθμός φοιτητών κάθε τμήματος, στην κανονική διάρκεια φοίτησης			
Για τον υπολογισμό των εξόδων των ιδρυμάτων χρησιμοποιήθηκαν οι μισθοδοσίες των μόνιμων διδασκόντων, των ΕΕΔΙΠ, του διοικητικού προσωπικού, η μισθοδοσία του έκτακτου προσωπικού και οι λειτουργικές δαπάνες εξαιρουμένων της σίτισης και των συγγραμάτων			
Πηγή: Οικονομική Υπηρεσία Υπουργείου Παιδείας Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων			
Ο υπολογισμός του Μέσου Ετήσιου Κόστους ανά φοιτητή και της Διακύμανσής του από Πανεπιστήμιο σε Πανεπιστήμιο, πραγματοποιήθηκε από την Α.Δ.Ι.Π.			

Επιπρόσθετα, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε η έστω να μπορούμε να εκτιμήσουμε από το σύνολο των επιστημόνων που υπολογίσαμε προηγουμένως, το πώς θα τους κατανείμουμε ανάλογα την ειδικότητα τους. Ποιο ήταν δηλαδή το πεδίο σπουδών τους στην Ελλάδα προτού μεταναστεύσουν. Δυστυχώς η Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής δεν ήταν σε θέση να μας παραχωρήσει μια τέτοια πληροφορία, καθώς για τα έγγραφα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που πιστοποιούνται, οι ειδικότητες δεν καταγράφονται στα αρχεία τους, οπότε θα στραφούμε προς τις δειγματοληπτικές έρευνες της ICAP όπου στα ερωτηματολόγια τους συμπεριέλαβαν το πεδίο σπουδών. Όπως θα δούμε οι ειδικότητες που επιλέγουν να μεταναστεύσουν σε μεγαλύτερο βαθμό είναι από τους κλάδους της οικονομίας που υπέστησαν την μεγαλύτερη καθίζηση όπως είδαμε στο πρώτο μέρος. Έτσι λοιπόν έχουμε:

1. Οικονομικές Επιστήμες 31%
2. Μηχανικοί & Αρχιτέκτονες 20%
3. Πληροφορική 12%

4. Ιατρική & Επιστήμες Υγείας 8%
5. Άλλο 29%

Στις οικονομικές επιστήμες περιλαμβάνονται επίσης οι σπουδές διοίκησης επιχειρήσεων, λογιστικής και χρηματοοικονομικών, marketing και διαφήμιση καθώς επίσης και η διοίκηση ανθρώπινου δυναμικού. Το κομμάτι άλλο που περιέχει το 29% του συνόλου, αποτελείται από αποφοίτους ψυχολογίας, νομικής, φιλοσοφικής, πολιτικών επιστημών και άλλες ειδικότητες, οι οποίες η κάθε μία από μόνη της δεν ξεπερνά το 3%.

Με βάση λοιπόν τα παραπάνω και την εκτίμηση που κάναμε στο προηγούμενο μέρος, σχετικά με το πλήθος των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που μετανάστευσαν στο εξωτερικό την περίοδο 2010 έως 2015, είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε το κόστος φοίτησης τους, έστω και προσεγγιστικά.

Για αρχή θα υπολογίσουμε τους αποφοίτους οικονομικών σπουδών οι οποίοι αποτελούν το 31% των μεταναστών. Άρα από τους 66.500 περίπου επιστήμονες οι 20.600 ανήκουν στο πεδίο των οικονομικών σπουδών. Το μέσο κόστος σπουδών οικονομικών τμημάτων για τετραετή φοίτηση ανέρχεται περίπου στις 23.940 ευρώ ανά φοιτητή. Το συνολικό κόστος για αυτή τη κατηγορία ανέρχεται στα 493.164.000 ευρώ.

Αντίστοιχα για τους μηχανικούς και αρχιτέκτονες που έχουν φοιτήσει σε πολυτεχνικές σχολές υπολογίζεται πως συνολικά είναι 13.300 και το μέσο κόστος ανά φοιτητή πλήρους φοίτησης ανέρχεται στις 50.260 ευρώ για τα πέντε έτη φοίτησης που απαιτούνται, επομένως το κόστος της κατηγορίας αυτής εκτιμάται σε 668.424.750 ευρώ.

Οι απόφοιτοι πληροφορικής υπολογίζονται σε κάτι λιγότερο από 8.000 και το μέσο κόστος για την 4ετή πλήρη φοίτηση τους αγγίζει τις 21.000 ευρώ, άρα συνολικά 168.000.000 ευρώ.

Με τον ίδιο τρόπο υπολογίζεται πως οι γιατροί που μετανάστευσαν αυτή τη περίοδο δεν ξεπερνούν τις 5.320 με το μέσο κόστος φοίτησης να φτάνει τις 51.000 για τα έξι χρόνια που είναι ο ελάχιστος χρόνος φοίτησης. Άρα το κόστος ανέρχεται στα 271.320.000 ευρώ.

Για τους περίπου 19.300 αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που απομένουν και αποτελούνται από τις λοιπές ειδικότητες, θα υπολογιστεί το κόστος φοίτησης τους με βάση το μέσο κόστος όλων των ιδρυμάτων που ανέρχεται στις 24.360 ευρώ. Οπότε το συνολικό κόστος για την τελευταία κατηγορία θα αγγίζει τα 470.148.000 ευρώ.

Εν κατακλείδι μπορούμε να πούμε πως η συνολική ζημιά του κράτους από την απώλεια μόνο του επιστημονικού εργατικού δυναμικού και μόνο από την δημόσια δαπάνη για σπουδές τους, χωρίς δηλαδή να συνυπολογιστούν το πλεόνασμα από την παραγωγικότητα τους και τα διαφυγόντα έσοδα από φόρους εισοδήματος και των καταναλωτικών δαπανών τους, ξεπερνούν τα 2 δισεκατομμύρια ευρώ.

Θα πρέπει να τονίσουμε βέβαια πως ο υπολογισμός έγινε θεωρώντας πως ο συνολικός αριθμός αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που εκτιμήθηκε στα 66.500 άτομα, θεωρήθηκε πως όλοι ήταν απόφοιτοι πανεπιστημιακών ιδρυμάτων, διαφορετικά για να το θέσουμε καλύτερα ότι με βάση την ειδικότητα σπουδών τους, τα Α.Ε.Ι. και τα Τ.Ε.Ι. λαμβάνουν αναλογικά την ίδια χρηματοδότηση, άρα θα έχουν περίπου το ίδιο μέσο κόστος ανά φοιτητή. Επίσης οι παραπάνω υπολογισμοί έγιναν θεωρώντας πως όλοι οι φοιτητές εκπληρώνουν τις σπουδές τους ακριβώς στο χρόνο που ορίζεται από το πρόγραμμα σπουδών τους.

Συγκριτικά με την έρευνα της Endeavor Greece που εκτίμησε σχεδόν το πενταπλάσιο αριθμό διαρροής επιστημόνων για το διάστημα που περιλαμβάνει δύο χρόνια επιπλέον της δικής μας έρευνας και συγκεκριμένα το 2008 έως το 2010, ενώ το αντίστοιχο κόστος που υπολόγισαν ανέρχεται στα 8 δισεκατομμύρια ευρώ, δηλαδή το τετραπλάσιο του δικού μας αποτελέσματος. Πιθανολογούμε πως η διαφορά έγκειται στην αυξημένη στάθμιση που δώσαμε στις ιατρικές και πολυτεχνικές σχολές λόγω και των επιπλέον εξαμήνων φοίτησης που απαιτούνται για την αποπεράτωση των σπουδών τους.

Κεφάλαιο 5

Συμπεράσματα & προτάσεις πολιτικής

Στο παρόν κεφάλαιο αφού συνοψίσουμε τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας θα καταλήξουμε στα συμπεράσματα. Αφού εξετάσαμε τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης που πλήττει τη χώρα μας τα τελευταία έτη, τόσο στο σύνολο της οικονομίας, όσο και στους επί μέρους τομείς, θεωρούμε ότι τα ευρήματά μας δεν χρήζουν περεταίρω ανάλυσης, καθώς οι τρομακτικές απώλειες και η δεινή οικονομική θέση στην οποία βρίσκεται η χώρα είναι εμφανής από κάθε σκοπιά της καθημερινότητας των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων. Και ενώ η οικονομία συνεχίζει να βυθίζεται στην ύφεση, η ανεργία διατηρείται σε δυσθεώρητα ύψη. Η χώρα μας κατέχει τη δυσάρεστη πρώτη θέση στην Ευρώπη στην ανεργία με κύριο θύμα τους νέους. Πολλοί από τους νέους της χώρας μας, μπροστά στο φάσμα της ανεργίας, της υποαπασχόλησης και της ετεροαπασχόλησης, ειδικά οι πτυχιούχοι ανωτέρων και ανωτάτων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, επιλέγουν να αναζητήσουν την τύχη τους σε ανεπτυγμένες χώρες του εξωτερικού. Ιδιαίτερα στις μέρες μας που η πληροφορία και η επικοινωνία είναι πιο εύκολα προσβάσιμες από ποτέ, η απόφαση για τη μετανάστευση γίνεται ευκολότερη από τα άτομα που δεν έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις.

Σύμφωνα λοιπόν με την έρευνα μας και τις υποθέσεις που χρειάστηκε να γίνουν, καταλήξαμε στο συμπέρασμα πως για την περίοδο 2010-2015 οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που μετανάστευσαν από την Ελλάδα σε χώρες του εξωτερικού είναι περίπου 66.500 ή περίπου το 4% του συνόλου των πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που ζουν στη χώρα¹. Το κόστος εκπαίδευσης του μεταναστεύοντος αυτού πληθυσμού όπως προαναφέρθηκε, ξεπερνά τα 2 δισεκατομμύρια ευρώ.

Δυστυχώς η ελληνική κοινωνία δεν έχει συνειδητοποιήσει ακόμη το μέγεθος του προβλήματος από την απώλεια του ανθρώπινου δυναμικού υψηλού επιπέδου, καθώς και τη σημασία της βασικής αλλά και της εφαρμοσμένης έρευνας, ιδίως στη σημερινή εποχή της γνώσης και του ανταγωνισμού σε παγκόσμιο επίπεδο. Με απλά λόγια, η Ελλάδα χάνει νέους και μορφωμένους ανθρώπους, αυτούς δηλαδή που χρειάζεται για την ανάπτυξη της. Το έναυσμα για την εκδήλωση του φαινομένου είναι σαφώς η οικονομική κρίση που πλήττει τη χώρα μας, όμως τα βαθύτερα αίτια είναι κοινωνικά.

Εν κατακλείδι, είμαστε πλέον σε θέση να παραθέσουμε τις προτάσεις μας για την αναχαίτιση του φαινομένου της φυγής του επιστημονικού προσωπικού και επιπλέον μελλοντικά αυτοί που ήδη έχουν πάρει το δρόμο της φυγής, να επιστρέψουν.

Η βασική μας πρόταση είναι η Ελλάδα να μετασχηματιστεί το παραγωγικό της μοντέλο και να στραφεί προς την παραγωγή πιο σύνθετων προϊόντων και υπηρεσιών, προκειμένου να βελτιώσει τη θέση της στον διεθνή ανταγωνισμό και να αξιοποιήσει παραγωγικά το ανθρώπινο δυναμικό της. Μόνο μια αλλαγή προς αυτή τη κατεύθυνση θα εξομαλύνει την ανισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης στην εγχώρια αγορά εργασίας των πτυχιούχων και θα μειώσει τη διαρροή επιστημονικού δυναμικού. Παράλληλα βέβαια, θα πρέπει να δημιουργηθεί καλύτερη σύνδεση της εκπαίδευσης με τις ανάγκες της αγοράς. Ένα

1. Με επεξεργασία στοιχείων του ΟΟΣΑ για το ποσοστό πτυχιούχων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της Ελλάδος και της ΕΛΣΤΑΤ για τον πληθυσμό καταλήξαμε στο εν λόγω ποσοστό, για την ακρίβεια 3,94%. 45

ακόμα μέτρο πολιτικής είναι η στήριξη της νεοφυούς επιχειρηματικότητας. Το εν λόγω μέτρο έχει υιοθετηθεί και χρηματοδοτείται μέσω κονδυλίων του ΕΣΠΑ, όμως αντιμετωπίζει προβλήματα γραφειοκρατίας και αδιαφάνειας. Ένα προφανές μέτρο πολιτικής που θα δρούσε ανασταλτικά στη διαρροή προσωπικού είναι η δημιουργία φιλικού περιβάλλοντος προς την επιχειρηματικότητα. Η ταχύτερη χρηματοοικονομική ανάπτυξη, η στήριξη της καινοτομίας και η δημιουργία υγιούς επιχειρηματικής κουλτούρας, θα δρούσε με τρόπο που θα μείωνε τα ποσοστά ανεργίας ενώ ταυτόχρονα, θα βοηθούσε στην εξωστρέφεια τους και θα βελτίωνε τις εξαγωγές. Τέλος, διάφορα προγράμματα κατάρτισης και πρακτικής άσκησης είναι ωφέλιμα για τους νέους ώστε να αποκτήσουν έστω και μια μικρή εργασιακή εμπειρία και δικτύωση.

Όσον αφορά τις προτάσεις μας για την ακριβέστερη παροχή στατιστικών στοιχείων που θα βοηθήσουν μελλοντικές προσπάθειες έρευνας του υπό μελέτη φαινομένου, θα ήταν μάλλον χρήσιμο να γίνεται έστω και μια τυπική αίτηση-δήλωση ηλεκτρονικής μορφής σε κάποια υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών κατά την έξοδο από τη χώρα, γνωστοποιώντας την πρόθεση της μετανάστευσης αν γίνεται για σπουδές ή για εργασία, μαζί με το επίπεδο σπουδών. Επίσης, θεωρούμε πως η Αποκεντρωμένη Διοίκηση Αττικής θα μπορούσε να υιοθετήσει ένα πιο αναλυτικό σύστημα καταγραφής των στοιχείων που παίρνουν την Σφραγίδα Επισημείωσης της Χάγης, ανά εκπαιδευτικό ίδρυμα και κλάδο εξειδίκευσης, καθώς επίσης και ανά επίπεδο σπουδών. Με αυτόν τον τρόπο θα γινόταν πιο εύκολη η παρατήρηση των κλάδων και των αποφοίτων ιδρυμάτων που δεν ικανοποιούνται από τις συνθήκες εργασίας στην Ελλάδα και αναζητούν την επαγγελματική τους αποκατάσταση σε κάποια πιο εξελιγμένη χώρα.

Βιβλιογραφία:

- Barro R. και Sala-I-Martin X. (1995), *Journal of Economic Dynamics and Control*, *Economic Growth*, McGraw-Hill, N. York.
- Beine M. Docquier F. και Rapoport H. (2001), *Brain drain and economic growth: theory and evidence*, *Journal of development economics* 64 (1), 275-289
- Docquier F. και Rapoport H. (2007), *Skilled migration: the perspective of developing countries*, Econstor, IZA Discussion Paper No. 2873.
- Driouchi, A., Azelmad, E.M. & Anders, *An Econometric Analysis of the Role of Knowledge in Economic Performance*, *The Journal of Technology Transfer* 31(2):241-255.
- ICAP Group (2015), Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του brain drain. “*Talent management from drain to gain*”, 1ο ετήσιο συνέδριο Human Capital Summit, 4 Ιουνίου.
- ICAP Group (2016), Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του brain drain. “*Young talented Greeks working abroad*”, 2ο ετήσιο συνέδριο Human Capital Summit, 25 Μαΐου.
- Mountford A. (1997), *Can a brain drain be good for growth in the source economy?*, *Journal of Development Economics*, 53(2): 287-303.
- Stark O., Helmenstain C. και Prskawetz A. (1997), *A brain gain with a brain drain*, *Economic Letters*, 55:227-234.
- Stark O., Helmenstain C. και Prskawetz A. (1998), *Human capital formation, human capital depletion and migration*. *Economic Letters*, 60:363-367.
- Ιωακείμογλου Ι. & Ευσταθόπουλος Γ. (2001), *Ανταγωνιστικότητα, ONE και βιομηχανική πολιτική*, ΙΝΕ, μελέτη 19, Αθήνα 2004.
- Ιωαννίδης Σ. και Τσακανίκας Α. (2008), *Η επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2006-2007*, Αθήνα, IOBE.
- Καλογήρου Γ. (2008), *Τεχνολογία, γνώση και οικονομική μεγέθυνση στο ελληνικό αναπτυξιακό μοντέλο*, στο Τ. Γιαννίτσης (επιμ.), *Σε αναζήτηση του ελληνικού μοντέλου ανάπτυξης*, Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, σσ. 181-221.
- Λαζαρέτου Σ. (2016), *Φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου: η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης*, Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό δελτίο, 43, 33-57.
- Λαμπριανίδης Λ. (2008), *Οικονομική Γεωγραφία στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα*, εκδόσεις Πατάκη.
- Λαμπριανίδης Λ. (2011), *Επενδύοντας στη φυγή, η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, εκδόσεις Κριτική.
- Πολίτης Τ. και Κικίλιας Η. (2009) *Εκπαίδευση και ανάπτυξη – Σύνδεση εκπαίδευσης και απασχόλησης, τριτοβάθμια εκπαίδευση – Προσόντα και απασχόληση έρευνα πεδίου και ανάλυση*, Αθήνα: Μορφωτική και Αναπτυξιακή Πρωτοβουλία.